Masarykova univerzita

Pedagogická fakulta

Katedra občanské výchovy

Étos sametové revoluce

bakalářská práce

Jiří Šerhák

Vedoucí práce: **Mgr. Slavomír Lesňák, PhD.** Brno 2016

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracoval samostatně a uvedl všechnu použitou literaturu a prameny.

Datum: Mgr. et Mgr. Jiří Šerhák

Zde bych chtěl poděkovat vedoucímu mé práce Mgr. Slavomíru Lesňákovi, PhD. za trpělivost, cenné rady a připomínky při vzniku práce.

Obsah

Úvod 2

1 Stručný popis událostí tzv. sametové revoluce 6

1.1 Pražské události tzv. sametové revoluce 8

1.2 Jeviště, balkón, tribuna, televize, rozhlas 10

2 Étos tzv. sametové revoluce 12

2.1 Post-totalita 15

2.2 Otázka viny 22

2.3 Školství 30

3 Masaryk v očích Václava Havla 35

4 Jak by se měl člověk chovat? 37

4.1 Moralismus 38

Závěr 40

Summary 42

Seznam zkratek 44

Seznam použité literatury a pramenů 45

Seznam pramenů 45

Seznam literatury 45

Elektronické zdroje 49

Úvod

Na konci filmu *Odcházení* se z rybníku zaplněným lekníny vynoří debutující režisér Václav Havel a s absurdností mu vlastní poděkuje za vypnuté mobilní telefony. Důležitější však je, že zároveň zazní heslo tzv. sametové revoluce, které později Havel „převzal“ za heslo osobní. Ve scéně z *Odcházení* převedeno do imperativu: „Pravda a láska musí zvítězit nad lží a nenávistí.“[1] Zmíněná věta se stala heslem nebo chcete-li mottem nejen revoluce, ale i začátku devadesátých let. Stala se součástí, ba i základem listopadového étosu. Právě étosem tzv. sametové revoluce se zabývá předkládaná práce.

Listopadové dění v Československu v roce 1989 je v česko-slovenské literatuře nejčastěji označováno jako „sametová revoluce“. V dalším textu události přelomu let 1989/1989 označuji jako „tzv. sametová revoluce“ či „Listopad“, přičemž do těchto pojmů nezahrnuji pouze dny v rozmezí od vypuknutí revoluce 17. listopadu 1989 do zvolení Václava Havla prezidentem 29. prosince 1989, ale i následné dění.

Tzv. sametovou revolucí se zabývala a zabývá celá řada autorů. Z různě zaměřených publikací převažují pochopitelně práce historiků. Z těch nejzajímavějších zmiňme alespoň práce Jiřího Suka *Občanské fórum I., II.*, *Labyrintem revoluce*, publikaci Jana Měchýře *Velký převrat či snad revoluce sametová* nebo obsahově i metodologicky cennou knihu autorů Milana Otáhala a Miroslava Vaňka *Sto studentských revolucí.* Revoluci v menších obcích mapuje sborník editovaný Lukášem Valešem a Jiřím Petrášem *Sametová revoluce v českých obcích, městech a regionech aneb 25 let poté.* Z cizojazyčných publikací odkazuji např. na práci Jamese Herberta Krapfla *Revolution with a human face: politics, culture and community in Czechoslovakia 1989-1992.* Historické publikace o Listopadu rozšiřují knihy vzpomínek přímých aktérů, např. Petra Pitharta či Michala Horáčka.

V souvislosti s následným textem nás však více zajímají práce dívající se na tzv. sametovou revoluci z jiného úhlu pohledu. Např. Ivo Možný se v eseji *Proč tak snadno* pokusil o sociologickou reflexi listopadových událostí. Podobné téma zpracoval Jiří Kabele v práci *Z kapitalismu do socialismu a zpět.* Bývalý poradce Ladislava Adamce Oskar Krejčí v knize *Sametová revoluce* a Jiří Kunz spolu

[1] Havel, Václav (režie): *Odcházení.* ČR 2011. Srovnej Žantovský, Michael: *Havel*. Praha 2014, s. 527-535.

s Vladimírou Dvořákovou v publikaci *O přechodech k demokracii* se dívají na listopadové dny z širšího politologického hlediska.[2]

Předkládaná práce částečně navazuje na krátkou studii Slavomíra Lesňáka *Havlovské revolučné horizonty a ich problémové uplatnenie v praxi* umístěnou ve sborníku Katedry občanské výchovy Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity. Tematikou tzv. sametové revoluce jsem se zabýval ve své diplomové práci nazvané *Sametová revoluce na středních školách na Břeclavsku* psané na Filozofické fakultě téže univerzity. Informace z mého předchozího bádání jsem využil zejména v kapitole 2.3 školství. V seznamu literatury lze nalézt kromě „obecných" prací k Listopadu také publikace regionálního charakteru. Výrazněji mi sice pomohly v předchozí práci, ale získané informace jsem využil i v tomto textu. Měl jsem možnost udělat si obrázek, zda se revoluční étos dostal i mimo Prahu. Z podobného důvodu odkazuji i na regionální periodika.

Protože prozatím nevyšla žádná publikace zabývající se přímo a pouze étosem tzv. sametové revoluce, při definici étosu jako takového jsem vyšel ze známé knihy Hanse Künga *Světový étos pro politiku a hospodářství* (přímo navazující na *Světový étos – projekt*). Hodnoty listopadových dní může čtenář nalézt např. v publikacích zabývající se jednotlivými revolucionáři. Z nich pochopitelně nejvíce vyčnívá Václav Havel. Literatury k prvnímu československému porevolučnímu prezidentovi je spousta, já vycházel především z knihy Michaela Žantovského *Havel*, která stojí minimálně za zběžné prolistování. V dílčích otázkách jsem využil prací Karla Jasperse, Jiřího Bauera či článků z časopisu *Pedagogika* a internetových stránek Milana Valacha, Václava Havla, Petra Pitharta. Zde jen krátce k *Otázce komunismu* Jiřího Bauera. S autorovými závěry často nesouhlasím, kniha je psána z pozice komunisty, sám sebe bych umístil spíše na opačnou stranu ideologického spektra, přesto Bauera v textu cituji, abych předešel jednostranné interpretaci daných badatelských problémů.

Zásadní metodou mé práce byla kritická analýza textů tvůrců étosu tzv. sametové revoluce. Za tyto tvůrce považuji ty, kteří v listopadových dnech stáli na pódiích

---

[2] Více k literatuře zabývající se tzv. sametovou revolucí viz Valeš, Lukáš: *Význam výzkumu sametové revoluce na místní úrovni.* In: Valeš, Lukáš – Petráš, Jiří a kolektiv: Sametová revoluce v českých obcích, městech a regionech aneb 25 let poté. České Budějovice 2014, s. 10-22. Srov. Šerhák, Jiří: *Sametová revoluce na středních školách na Břeclavsku.* Magisterská diplomová práce. FF MU Brno. Brno 2015, s. 5-8.

či jevištích před demonstranty nebo diváky a hlásali své názory. Jak již jsem naznačil výše, hlavním tvůrcem „sametových“ hodnot byl bezpochyby Václav Havel. Délka bakalářské práce a poněkud omezené časové možnosti mi znemožnily zkoumat všechny texty revolucionářů. Nejednalo by se pouze o teoretické texty (nejen Václava Havla), ale také o dramatická díla, básně, písně, krásnou literaturu atd. Hlavními zkoumanými texty mi tedy byly Havlova esej *Moc bezmocných* a Havlovy *Projevy: leden-červen 1990.* Kromě Havlových prací se nabízela kniha editovaná Jolanou Kusou a Raisou Kopsovou *Listy z väzenia/Dopisy z vězení* Milana Šimečky.[3] Michael Žantovský píše, že Havel byl skvělým pisatelem projevů, ale poněkud špatný rétor. Snad z toho důvodu jeho projevy působí na čtenáře více než na současníky, kteří ho poslouchali – podobně působily Havlovy texty i na mě. Jakýmsi protipólem k Havlovým pracím jsou názory Karla Kryla. Kryl Havla popsal ne dlouho před svou smrtí začátkem března 1994 následovně: „*Autor, který nikdy nepochopil dělnickou třídu. Vždycky se cítil někým jiným, než kým zrovna byl. Nikdy nepřestal být člen pražské elity, pražské smetánky, ze které vzešel. Vzdor tomu, že byl potahován. Člověk po dlouho dobu naprosto čestný, a možná natolik nedospělý, aby byl bezelstný. Zneužitelný ve své slabosti intelektuála. Dnes zamilovaný do světa velkoměsta a reflektorů – což je pro dramatika, který má zůstat za scénou, vždy tragické. Snad zamilovaný sám do sebe – a do své pozice. Jako autor je poslušný dramatik evropské úrovně.*“[4]

Můj zájem o studium tzv. sametové revoluce je dlouhodobý. Zatímco v předchozích pracích jsem se zajímal o činy a průběh revoluce a myšlenky zůstávaly na okraji mého zájmu, v tomto textu je tomu naopak. Lze říci, že předložená práce primárně sleduje myšlenky Listopadu a na vedlejší koleji zůstaly tentokrát činy. Nemyslím si však, že bych činy a myšlenky od sebe odtrhával, naopak je považuji za neoddělitelné a domnívám se, že se vzájemně ovlivňují.

Proč se zabývat étosem tzv. sametové revoluce? Každá revoluce má své ideály. Některé se stanou součástí „nové“ společnosti, jiné nepřežijí. Nemyslím si, že by tyto ideály – étos tzv. sametové byl mrtvý. Stále může naší společnosti svým odkazem přispět.

---

[3] K osobě Milana Šimečky viz *Veľké a malé dejiny Milana Šimečku: Zborník zo sympózia a spomienkového večera.* Bratislava 1992.

[4] Kryl, Karel – Čermák, Miloš: *Půlkacíř. Karel Kryl v rozhovoru s Milošem Čermákem.* Praha 2009, zde s. 247. Ke Karlu Krylovi viz např. Denčevová, Ivana – Stehlík, Michal: *Fenomén Karel Kryl.* Praha 2014.

Cílem bakalářské práce není „pouze“ rekonstrukce étosu tzv. sametové revoluce, ale také připomenutí východiska étosu, snaha o nalezení odpovědi na otázku v jaké míře měl vliv na společnost a jaký byl jakýsi morální imperativ Listopadu. Práce se snaží zanalyzovat hlavní myšlenky listopadových revolucionářů. Dalším mým cílem bylo vnést étos tzv. sametové revoluce do kulturně-historického kontextu, k čemuž jsem využil mimo citovanou literaturu své znalosti historie.

1 Stručný popis událostí tzv. sametové revoluce

Popisem událostí tzv. sametové revoluce se věnuje celá řada publikací a také několik webových stránek. Přesto se domnívám, že k danému tématu je vhodné Listopad 1989 připomenout.

Listopadové události v Československu nelze oddělit od mezinárodního dění.[5] V roce 1985 se do čela komunistické strany SSSR dostal Michail Sergejevič Gorbačov a nastolil politiku tzv. „glasnosti“[6], která brzy pronikla i do ostatních zemí východního bloku (představitelé československé politiky však Gorbačovovu politiku nechtěli přijmout a mezi komunistickými režimy platil ten československý v druhé polovině osmdesátých let dvacátého století za nejkonzervativnější). V roce 1989 se začaly bortit komunistické režimy v okolních zemích, což mělo vliv i na situaci v Československu. Stejně tak nelze od Listopadu oddělovat předchozí události v samotném Československu. V roce 1987 byla rozdělena funkce prezidenta republiky a generálního tajemníka ÚV KSČ. Novým generálním tajemníkem se stal Miloš Jakeš.[7] V následujícím roce nahradila federální vládu Lubomíra Štrougala nová vláda vedená Ladislavem Adamcem. Rok 1989 začal tzv. palachovým týdnem. 15. ledna 1989 úřady rozehnaly vzpomínkovou akci na počest památky upálení Jana Palacha. Protestní akce trvaly po celý týden. Zatčení disidenta Václava Havla vyvolalo další vlnu nevole veřejnosti.[8] Nutno však podotknout, že Havel v této době nebyl pro širší (zejména mimopražskou) veřejnost výrazně známou osobností. Paradoxně k známosti Havla přispěl sám režim, když v Rudém právu otiskl velice negativní článek o Havlovi a celé jeho rodině *Kdo je Václav Havel*.[9] 29. června 1989 byla zveřejněna petice *Několik vět*.[10]

---

[5] Suk, Jiří: *„Listopad ´89“ a věc revoluce.* Jaká revoluce se v Československu na přelomu let 1989/1990 odehrála? In: Pernes, Jiří (uspoř.): *Po stopách nedávné historie.* Sborník k 75. narozeninám doc. Karla Kaplana. Brno 2003, s. 343-351, zde s. 346.

[6] V českém překladu „otevřenosti“.

[7] Srov. Žantovský, Michael: *Havel*. Praha 2014, s. 284-285.

[8] Srov. *Tamtéž*, s. 292-296.

[9] *Kdo je Václav Havel.* Rudé právo 69, 1989, č. 46 (23. 2.), s. 4. Na článek v Rudém právu *Kdo je Václav Havel* zareagoval dopisem adresovanému redakci Rudého práva herec Josef Kemr, ve kterém protestoval proti negativnímu vyznění článku. Po vypuknutí tzv. sametové revoluce se dopis rozšířil do jednotlivých buněk Občanských fór. Kopii dopisu můžeme nalézt např. ve fondu Občanského fóra

Pod jejím vznikem jsou podepsáni zejména Václav Havel, Jiří Křižan, Stanislav Devátý a Alexandr Vondra. Demonstrace proti režimu proběhly také na výročí okupace Československa pěti armádami Varšavské smlouvy z 21. srpna 1968 a na výročí založení Československa 28. října. Velikou demonstraci plánovali chartisté uspořádat na Den lidských práv 10. prosince 1989, avšak události ze 17. listopadu téhož roku dějinný vývoj zvrátily.[11]

Nelze pochybovat o tom, že hlavním centrem opozice vůči minulému režimu bylo naše hlavní město. Opomenout dění v menších obcích (nejen mimo Prahu, ale také mimo Brno, Ostravu, Bratislavu a další větší města) by však bylo chybou. Téměř každá obec si zažila svou sametovou revoluci.[12] Mezinárodní situace, dění v Československu na všech úrovních správy, opoziční akce či situace uvnitř KSČ je spojená nádoba, která společně vedla k pádu komunistického režimu. V této práci se však chci věnovat morálnímu poselství tzv. sametové revoluce, jež vytvářeli zejména vůdčí osobnosti opozice (mezi nimi vynikal především Václav Havel), kteří promlouvali k lidu z tribun. Mimo tyto promluvy se také k širší veřejnosti dostaly některé starší texty.[13] Protože mnoho těchto aktérů vystupovalo na pražských demonstracích a protože opozice v Praze, kde logicky měla nejblíže vládě, převzala iniciativu, omezím se v dalším popisu událostí tzv. sametové revoluce na naše hlavní město.

Břeclav umístěném ve Státním archivu Břeclav se sídlem v Mikulově. V některých školách museli učitelé na příkaz ředitelů škol článek z Rudého práva přečíst třídě. Viz Šerhák, Jiří: *Sametová revoluce (…)*, s. 37-38.

[10] Srov. Žantovský, Michael: *Havel*. Praha 2014, s. 300-301. Text petice *Několik vět* je možné si přečíst na internetové adrese www.totalita.cz. *Petice Několik vět*. Totalita.cz [online]. [cit. 2016-02-06]. Dostupné z: http://www.totalita.cz/txt/txt_nvett.php. Petici nakonec podepsalo 40 000 lidí.

[11] Suk, Jiří: *Labyrintem revoluce. Aktéři, zápletky a křižovatky jedné politické krize (od listopadu 1989 do června 1990).* Praha 2003, s. 82-85.

[12] K dění na místní úrovni viz zejména práce Lukáše Valeše. Např.: Valeš, Lukáš – Petráš, Jiří a kolektiv: *Sametová revoluce (…)*. Valeš, Lukáš: *Periodizace sametové revoluce na místní úrovni.* Auspicia 11, 2014, č. 4, s. 11-27. Tentýž (ed.): *Rok 1989 v Plzni a západních Čechách*. Dobrá Voda 2003.

[13] Typickým příkladem jsou práce Václava Havla. Zejména Havel, Václav: *Moc bezmocných.* Praha 1990.

1.1 Pražské události tzv. sametové revoluce

Studentská manifestace ze 17. listopadu je považována za začátek tzv. sametové revoluce. Pochod studentů začínající na Albertově zastavil brutální zákrok Bezpečnosti na Národní třídě. Hnacím motorem začínající revoluce se stali studenti pražských vysokých škol a divadelníci. Studenti, zejména DAMU, se vydali neprodleně po zásahu na Národní třídě podat své svědectví hercům do přilehlých divadel. Právě studenti divadelní fakulty vyhlásili studentskou stávku již 18. listopadu. V neděli 19. listopadu vznikl pražský koordinační výbor studentů, který sepsal v noci z neděle na pondělí deset studentských požadavků. Z mnoha aktivních studentů z Listopadu 1989 zmiňme alespoň dvě neznámější jména a to Martina Mejstříka a Šimona Pánka.

Stávku po domluvě na několika pražských divadelních scénách vyhlásili také herci. Divadelní hry byly zrušeny, avšak prostor hledišť zůstal otevřený pro veřejnou debatu.[14] Přes kolegy herce a známé se zpráva o počátku revolučního dění rozšířila i mimo Prahu. V pokročilejší fázi revoluce vyváželi zástupci opozice informace do míst vzdálené centru pomocí tzv. „spanilých jízd“. Společnost ještě více zradikalizovala zpráva o údajně mrtvém studentovi Martinu Šmídovi.[15] Přestože tato informace se později prokázala jako nepravdivá, měla vliv na zformování opozice. Již v sobotu 18. listopadu navštívili zástupci iniciativy Most Michael Kocáb a Michal Horáček předsedu federální vlády Ladislava Adamce a domluvili jednání mezi vládou a nezávislými aktivitami. Den na to bylo v Činoherním klubu založeno Občanské fórum (OF) v čele s Václavem Havlem, které po celou dobu tzv. sametové revoluce vedlo jednání s představiteli vlády. Na Slovensku vzniklo obdobné občanské sdružení s názvem Verejnosť proti násiliu (VPN).[16]

---

[14] K reakci divadelníků viz např. Hájková, Gabriela: *Role brněnských studentů a divadelníků v tzv. sametové revoluci 1989*. Bakalářská práce. FF MU Brno. Brno 2008, s. 13-17.

[15] Informaci o smrti studenta předal rádiu Svobodná Evropa Petr Uhl 18. 11. 1989. Během dalších dní byla tato zpráva vyvrácena. K některým aktérům „hry“ o mrtvém studentovi viz Husák, Petr: *Česká cesta ke svobodě. Revoluce či co?* Praha 1999, s. 61.

[16] K vzniku a fungování OF a VPN Žantovský, Michael: *Havel*. Praha 2014, s. 310-312. Podrobněji Suk, Jiří: *Labyrintem revoluce (…)*. Tentýž: *Občanské fórum: listopad-prosinec 1989.* Díl 1, Události. Brno 1997. Tentýž: *Občanské fórum: listopad-prosinec 1989*. Díl 2, Dokumenty. Brno 1998.

Zpočátku se širší veřejnost o zmíněných událostech dozvídala pouze kusé informace. První zprávu poskytla Československá televize, ve večerní zpravodajské relaci zazněla tato slova: „*Celé akce se zúčastnili také studenti a občané, kteří zneužili masové události i k protisocialistickým vystoupením,*“ a „*část shromážděných se vydala směrem do centra hlavního města, kde se pokusila narušit veřejný pořádek.*“[17] Rudé právo, oficiální stranický tisk, otisklo o manifestaci v sobotu 18. listopadu velice krátký sloupek, kde mimo jiné stálo: „*Společná akce městské vysokoškolské rady a neorganizovaných studentů měla rozpornou tvář. Ukázala, jak studenti touží hovořit nahlas a otevřeně o svých problémech, že vyžadují rychlejší postup společenských přeměn a také, jak snadno se nechají strhnout k radikalismu.* […] *Už na Albertově a potom během pochodu se na transparentech a ve skandovaných pokřicích objevovala a postupně převládla hesla, která napadala představitele KSČ, vedoucí úlohu komunistické strany, požadovala zrušení milicí, demisi vlády, svobodné volby a podobně.*“[18]

V Praze, ale i v dalších obcích Československa probíhaly každodenní demonstrace proti režimu, které vyvrcholily generální stávkou v pondělí 27. listopadu 1989. Hloučky demonstrantů se v Praze scházely již od soboty, první organizovaná demonstrace proběhla v úterý 21. listopadu. V ČSSR následovaly známé politické změny. Tato práce si neklade za cíl zrekonstruovat průběh tzv. sametové revoluce, a tak z těchto změn dále zmiňuji jen ty nejdůležitější. Po sérii jednání mezi federální vládou (Ladislavem Adamcem) a zástupci OF[19] a tlaku veřejnosti bylo nuceno odstoupit 24. listopadu celé předsednictvo a sekretariát ÚV KSČ. Novým generálním tajemníkem komunistické strany se stal nevýrazný politik Karel Urbánek, který mimo jiné proslul tím, že během jednání s OF požádal Václava Havla, zda by mu nevěnoval autogram. Rezignaci předsednictva předcházel projev Miroslava Štěpána v ČKD Praha, během něhož byl vypískán.[20] 27. listopadu úspěšně proběhla výše zmiňovaná generální stávka.

---

[17] *Pátek 17. listopadu. Průběh demonstrace.* Totalita.cz [online]. [cit. 2015-11-25]. Dostupné z http://www.totalita.cz/1989/1989_1117_dem_03.php.

[18] *Demonstrace studentů.* Rudé právo 70, 1989, č. 272 (18. 11), s. 1.

[19] Blíže k osobě Ladislava Adamce a jeho role za tzv. sametové revoluce viz Krejčí, Oskar: *Sametová revoluce*. Praha 2014. Oskar Krejčí byl poradcem předsedy federální vlády Ladislava Adamce a poté se stal poradcem také Mariána Čalfy, nového předsedy federální vlády.

[20] Husák, Petr: *Česká cesta (…)*, s. 93-96.

29. listopadu přestal platit článek 4 v ústavě – o vedoucí úloze komunistické strany. Toto datum pak považují někteří badatelé za faktický konec tzv. sametové revoluce. 3. prosince byla jmenována nová federální vláda v čele s Ladislavem Adamcem známá jako „vláda 15 + 5“. Po nové vlně demonstrací vycházející zejména z řad vysokoškolských studentů[21] musel Adamec podat demisi. O sedm dní později jmenoval prezident Gustav Husák vládu tzv. „národního porozumění“, kterou vedl Marián Čalfa, a vzápětí odstoupil z funkce prezidenta republiky. Dalším dnem považovaný za konec listopadových událostí je zvolení Václava Havla prezidentem 29. prosince 1989. Avšak změny ve společnosti pokračovaly pochopitelně i v novém roce, a tak poslední důležitá data spjatá s koncem tzv. sametové revoluce jsou 8. a 9. červen 1990, kdy proběhly po více jak čtyřiceti letech první svobodné volby.[22]

1.2 Jeviště, balkón, tribuna, televize, rozhlas

Přestože jsem výše zmiňoval, že Václav Havel nebyl v Československu před rokem 1989 známou osobností, poněkud jinak tomu bylo v zahraničí. Již od vzniku Charty 77 patřil k nejznámějším východoevropským intelektuálům a disidentům. V prosinci 1988 se setkal s českými disidenty francouzský prezident Francoise Mitterrand.[23] Havel byl počátkem února 1989 navržen na Nobelovu cenu míru a na podnět Mezinárodního výboru pro podporu Charty 77 se stal 24. duben Dnem solidarity s Václavem Havlem. Dle historika Jiřího Suka měl Havel v zahraničních médiích podobně silné postavení jako Lech Walesa, Jan Pavel II. nebo Michail Gorbačov. Sám Havel se nechtěl stát politickou osobností, avšak byl tak vnímán. A to i z pozice českého exilu, který čekal zejména právě od Havla, že on bude stát na začátku pádu komunistického režimu.[24] Není tedy divu, že se stal Havel vůdčí osobností OF a kromě politických názorů promítl do idejí opozice i svůj morální náhled.

---

[21] Suk, Jiří: *Labyrintem revoluce (…)*, s. 58-61.

[22] *Tamtéž*, s. 483-498.

[23] Husák, Petr: *Česká cesta (…)*, s. 45-46. Viditelným výsledkem Mitterrandovy návštěvy v ČSSR bylo povolení manifestace svolané na 10. prosince 1988 na Den lidských práv na Škroupově náměstí.

[24] V podobném duchu psal např. Pavel Tigrid v časopise *Svědectví*.

Nejblíže Havlovi byli Alexandr Vondra a Jiří Křižan. Mezi další blízké spolupracovníky v Občanském fóru patřili Eda Kriseová, Radim Palouš, Michael Kocáb, Vladimír Hanzel, Stanislav Milota, o něco později Petr Pithart. Nelze nezmínit některá další jména těch, kteří s Havlem spolupracovali, avšak kontakt již nebyl tak častý. Mimo jiné to byli Zdeněk Jičínský, Václav Klaus, Petr Miller, Pavel Rychetský, Petr Oslzlý, Ladislav Kantor, Jiří Černý, Petr Kučera.[25]

Prvním improvizovaným řečništěm se za tzv. sametové revoluce stala pódia divadel. Malá divadla pochopitelně přestala stačit. V pondělí 20. listopadu se na pražském Václavském náměstí sešlo spontánně více jak sto tisíc demonstrantů. Během demonstrací na Václavském náměstí řešilo Občanské fórum problém, odkud k davu promluvit. Ideální se jevil balkon budovy Melantrichu. Budova patřila Československé straně socialistické, přes kterou se místo podařilo zajistit.[26] Řečníky, jejich pořadí a obsah projevů na demonstracích v Praze (Václavské náměstí, Letenská pláň) vybíral krizový štáb OF (užší grémium OF), v jehož čele stál Václav Havel.[27]

Mimo tzv. „spanilé jízdy“,[28] tedy cesty zejména herců a studentů mimo Prahu a další centra, při kterých se snažili rozšířit povědomí o revoluci, založilo OF Nezávislé tiskové středisko vydávající deník *Informační servis*.[29] Od začátku také nastal boj o to dostat se do velikých médií – rozhlasu a televize. První úspěchy opozice zaznamenala na konci prvního týdne tzv. sametové revoluce. Sobotní demonstraci na Letné vysílala televize v přímém přenosu a stejný den vystoupil Havel ve večerním televizním vysílání.[30] Během jednání OF s Ladislavem Adamcem v úterý 28. listopadu požádalo OF mimo jiné o prostor v médiích. Následujícího dne zahájilo OF pravidelné rozhlasové vysílání na rozhlasové stanici *Hvězda*.[31]

---

[25] Suk, Jiří: *Labyrintem revoluce (…)*, s. 82-95. Srov. Žantovský, Michael: *Havel*. Praha 2014.

[26] Suk, Jiří: *Labyrintem revoluce (…)*, s. 37-38.

[27] *Tamtéž*, s. 41. Srov. Žantovský, Michael: *Havel*. Praha 2014, s. 313-315. Na balkónu Melantrichu se objevili mimo jiné zpěváčka Marta Kubišová, písničkáři Vladimír Merta, Jiří Dědeček a Karel Kryl a několikanásobný „zlatý slavík“ Karel Gott.

[28] Více k tzv. „spanilým jízdám“ na venkov viz Šerhák, Jiří: *Sametová revoluce (…)*, s. 31-34.

[29] Suk, Jiří: *Labyrintem revoluce (…),* s. 37-38.

[30] *Tamtéž*, s. 39.

[31] *Tamtéž*, s. 486.

2 Étos tzv. sametové revoluce

Etika (nazývaná též mravní či praktickou filozofií) je filozofickou disciplínou zabývající se zkoumáním morálky. Pojem, který první použil Aristoteles, pochází z řeckého slova éthiké, éthos znamenající zvyk, mrav, obyčej. Praktická filozofie pomáhá člověku k tomu, aby v životě zaujal správný postoj. Řeší např. otázky: Co je správné? Co jsem měl nebo neměl udělat? Etika musí přinášet zdůvodnitelné odpovědi, co je v určité situaci lepší, správné.[32] Etika poskytuje nejen vědomosti o morálce, ale také se snaží o kritickou analýzu již existujících morálních norem. Zároveň sama tvoří určité normy a ideály lidského konání. Cílem etiky je najít základní princip, který by lidem umožnil jednoznačně rozeznat dobro od zla, morální od nemorálního, správné od špatného. Nejvyššími hodnotami může být např. rozkoš (hédonismus), štěstí (eudaimonismus), užitečnost (utilitarismus) nebo zdokonalování lidských vloh (perfekcionismus).[33]

Pojem „morálka“ pochází z latinského slova mos, móres. Označuje mrav, obyčej, módu. Do konce raného novověku byly pojmy „morálka“ a „etika“ synonymem, teprve později se ustálil jejich různý význam. „Morálka“ znamená normativní chování lidí, jejich mravy, představy o zle a dobru, jejich reálný morální svět, „etikou“, jak je již psáno výše, dnes označujeme vědu zkoumající morálku. Bernhard Sutor etiku vnímá jako teorii o vysvětlení otázek morálky, morálkou označuje samotnou mravní praxi.[34]

Nutno dodat, že mimo morálního přístupu, existují ve společnosti také další formy, které určují chování lidí. Jedná se například o právo, administrativu, nařízení státu, vědu. Zásadním rozdílem mezi těmito formami chování a konání od morálky je v tom, že morální konání lidí je řízené prostřednictvím veřejného mínění a svědomí.[35]

Hans Küng upozorňuje na rozdíl morálky a moralismu. Zatímco „morálka“ je vnímaná v pozitivním slova smyslu, „moralismus“ ve smyslu morálky negativní.

---

[32] Sutor, Bernhard: *Politická etika.* Praha 1996, s. 46.

[33] Remišová, Anna – Gažová, Viera: *Vybrané kapitoly z etiky a kulturologie*. Bratislava 1998, s. 6-14.

[34] Sutor, Bernhard: *Politická etika.* Praha 1996, s. 46.

[35] Remišová, Anna – Gažová, Viera: *Vybrané kapitoly z etiky a kulturologie*. Bratislava 1998, s. 14-17.

Küng se ve své knize *Světový étos pro politiku a hospodářství* snaží najít vizi, kam by měla naše společnost směřovat.[36] Autor rozlišuje „étos“ a „etiku“ takto: *„étos“ značí základní mravní postoj člověka nebo skupiny, kdežto „etika“ – často se ostatně tak ostře ani nerozlišuje – nauku (filosofickou nebo teologickou) o mravních hodnotách, normách a postojích.*[37]

Z Küngova vnímání pojmu étos vycházím v textu této práce. Zatímco Hans Küng se ve svém textu snaží znovuobjevit étos pro politiku a hospodářství, předkládaný text se snaží zrekonstruovat, připomenout, nalézt étos tzv. sametové revoluce. Nejedná se však pouze o krátký čas samotného Listopadu, ale také o následné dění.

Za hlavního tvůrce tohoto étosu považuji Václava Havla. Havel se stal morální autoritou již za svého „disidentského života“ a poté, co se stal prezidentem, se snažil ideály tzv. sametové revoluce uplatnit v politické praxi. Bohužel neúspěšně, avšak nepřekvapivě. Slavomír Lesňák definoval Havlův morální horizont takto: *demokratický hodnotový rámec, mravní politika T. G. Masaryka, podnikatelská svoboda.*[38] Havel ve svých četných projevech připomínal často demokratické a humanistické ideje a odkazoval na významné osobnosti československé historie, zejména Tomáše Garrigue Masaryka.[39] První porevoluční prezident byl bezpochyby snílkem (i on sám sebe takto nazýval). Apeloval, aby noví českoslovenští politici založili svou činnost na mravnosti.[40] Nevnímal Československo (později Českou republiku) jako samostatný ostrov odtržený od zbytku Evropy, naopak připomínal naši odpovědnost vůči celému světu. Domníval se, že nejen Československo, ale také další státy, ve kterých na přelomu let 1989/1990 padl komunistický režim, mohou přinést Evropě, potažmo světu, mimo jiné duchovní a morální podněty, mírové iniciativy, tvůrčí potenciál, étos

---

[36] Küng, Hans: *Světový étos pro politiku a hospodářství.* Praha 2000, s. 13-18.

[37] *Tamtéž*, zde s. 122.

[38] Lesňák, Slavomír: *Havlovské revolučné horizonty a ich problémové uplatnenie v praxi.* In: Rybář, Radovan – Novák, Svatopluk a kolektiv: *Čtvrtstoletí polistopadového vývoje.* Brno 2014, s. 85-98, zde s. 87.

[39] Havel, Václav: *Projevy: leden-červen 1990.* Praha 1990, zde s. 12.

[40] *Tamtéž*, s. 16.

nově nabyté svobody a inspiraci k rozhodným řešením.[41] Ve svém prvním projevu ve Federálním shromáždění 23. ledna 1990 zdůrazňuje, že politika by neměla být pouze bojem politických stran a různých názorů, ale že by měla vést k univerzálnímu prospěchu. Upozorňuje na *cosi jako duchovní, nadosobní či – chcete-li – nepolitický horizont politiky*.[42] Havel staví morálku nad politiku, vědu a ekonomii. Přes své „snílkovství“ si však uvědomoval, že ve světě tomu zatím tak není. V únoru 1990 připomínal americkým politikům v Kongresu USA, že zájmy osobní převažují ve světě nad zájmy obecnými.[43] Tento stav se snažil po celý svůj život napravit.[44] Rád bych zde dále zmínil, že Havel je spolu s Madeleine Albrightovou, českou rodačkou, považován za tvůrce doktríny humanitární intervence. Petr Pithart kvituje Havlův pronikavý intelekt, talent a charisma. Přikládá mu roli architekta a dělníka bezpečnostního zajištění České republiky. Za jeho nejdůležitější vlastnosti, promítající se i do politiky, považuje slušnost a odpovědnost.[45] Havlovy názory se však nedočkaly ve světě (u nás o to více ne) pouze pozitivního ohlasu, např. Noam Chomsky či Tony Judt nazývali Havla „užitečným idiotem“.[46]

Hans Küng nazývá havlovské pojetí politiky wilsonismus. Woodrow Wilson zastával v letech 1913-1920 funkci amerického prezidenta. V českém prostředí je znám především díky jeho slavným 14 bodům a jeho snaze o vznik Společnosti národů. Pavel Barša označuje Wilsonovu politiku jako internacionalismus. Wilson opustil při vstupu USA do první světové války pro do té doby pro Ameriku typický izolacionismus ve jménu univerzálních hodnot.[47] Küng dodává, že Wilsonova, potažmo tedy i Havlova, „ideální“ politika je málokdy úspěšná. Woodrow Wilson bývá někdy (realisty posměšně) označován jako nadějně-beznadějný „idealista“. Podobný přídomek

---

[41] *Tamtéž*, s. 39-46, zde s. 43-44. Havel tento přínos zmiňoval např. ve svém projevu v polském Sejmu a Senátu ve Varšavě z 25. ledna 1990.

[42] *Tamtéž*, s. 24-38, zde s. 29.

[43] *Tamtéž*, s. 51-56. Havlův projev vyvolal sedmnáct ovací vestoje.

[44] Srov. Lesňák, Slavomír: *Havlovské revolučné horizonty (…)*, s. 86-88.

[45] Pithart, Petr: *Plachý hrdina* [online]. [cit. 2016-02-29]. Dostupné z: http://www.pithart.cz/archiv_textu_detail.pp?id=79.

[46] Žantovský, Michael: *Havel (…)*, s. 501-510.

[47] Barša, Pavel: *Hodina impéria. Zdroje současné zahraniční politiky USA.* Brno 2003, s. 27-30.

by se bezpochyby hodil i pro Václava Havla.[48] Také on byl celoživotním zastáncem univerzálních hodnot a odpovědnosti vůči všem.

Masarykovský humanismus, svoboda, pravda, dodržování lidských práv, nenásilí jsou hodnoty, které se staly základem **listopadového étosu**, jehož tvůrce není pouze Václav Havel, ale také jeho spolupracovníci a další osobnosti. Každá z těchto osobností se jistě v mnohém odlišovala, ale v tyto základní principy věřili všichni. Nejedná se přitom o úzký kroužek myslitelů, který se snažil zmíněné hodnoty prosazovat. Díky možnosti výstupů během listopadových demonstrací a uvolněné cenzuře (zejména po úspěšné generální stávce 27. listopadu) se myšlenky revoluce dostávaly k širší veřejnosti a rozšiřovaly se po celé republice, nejen do velikých měst, ale také do menších obcí.[49]

Domnívám se, že na společnost měl étos tzv. sametové revoluce veliký vliv alespoň do prvních svobodných voleb. To, že se v dalších letech neudržel, respektive místo celé společnosti se jím později řídilo a dnes řídí pouze několik jednotlivců, je kapitola sama pro sebe.

2.1 Post-totalita

Možná čtenáře napadne otázka, proč se práce zabývající se étosem tzv. sametové revoluce věnuje tomu, jaký systém v Československu před rokem 1989 panoval. Domnívám se, že „duch“ revolucí je postaven na kritice předchozího režimu/společnosti, a proto je nutné znát výchozí bod.

Lidé, kteří za tzv. sametové revoluce byli na náměstích většiny československých obcí, se dožadovali „pravdy“ a „svobody“.[50] Vystoupili proti režimu nejen kvůli touze po změně politické, ale také sociální, hospodářské a mravní.[51] Vycházíme-li z této teze (tedy, že lidé netoužili „pouze“ po změně vlády, ale po změně „společnosti“), musí nás

---

[48] Küng, Hans: *Světový étos (…)*, s. 52-60. Srov. Lesňák, Slavomír: *Havlovské revolučné horizonty (…)*, s. 88-93.

[49] Valeš, Lukáš – Petráš, Jiří a kolektiv: *Sametová revoluce (…).*

[50] Küng, Hans: *Světový étos (…)*, s. 124.

[51] K důvodům jiným než politickým viz Možný, Ivo: *Proč tak snadno… Některé rodinné důvody sametové revoluce*. Praha 2009. Autor text napsal již na přelomu let 1989/1990.

nutně napadnout myšlenka, že minulý režim mravně selhal a to takovým způsobem, že to donutilo masu lidí vyjít do ulic.

Jaký režim tedy v ČSSR před Listopadem byl? Václav Havel ve své eseji *Moc bezmocných* označuje tento režim jako „post-totalita“.[52] Tehdejší systém definuje jako *diktaturu politické byrokracie nad nivelizovanou společností.*[53] Již pojmem „post-totalita“ dává najevo, že se režim liší od „klasické“ diktatury. Rozdíly popisuje v pěti bodech. Zkráceně shrnuto:

1) Systém v Československu před rokem 1989 nebyl lokálně omezený, jak je charakteristické pro „klasické“ diktatury, naopak panoval v obrovském mocenském bloku.
2) Autor tvrdí, že pro „klasické“ diktatury je typická jejich historická nezakotvenost. O „post-totalitě“ to tvrdit nelze.
3) „Post-totalita“ je postavena na logicky strukturované, srozumitelné, pružné a přitažlivé ideologii, která přechází až v jakési sekularizované náboženství.
4) Režim ve východním bloku v čele s vývojem v SSSR vytvořil propracované mechanismy přímé i nepřímé manipulace celé společnosti.
5) Václav Havel zmiňuje, že na konci sedmdesátých let, kdy *Moc bezmocných* psal, ve společnosti chybí revoluční atmosféra vzrušení, heroismu, obětování apod., jak je typické pro „klasickou“ diktaturu.[54]

Sám si uvědomuje, že tento pojem není nejvhodnější z důvodu možné zavádějící interpretace a své označení vysvětluje: „*Budu-li ho* [režim – pozn. autora] *nadále nazývat systémem* post-totalitním*, pak ovšem s plným vědomím, že nejde asi o pojem nejvýstižnější; lepší mne však nenapadá. Oním ‚post‘ přitom nechci říci, že by šlo o systém, který už totalitní není; chci naopak říci, že je totalitní zásadně jinak, než jak jsou totalitní ‚klasické‘ diktatury, s nimiž je v našem povědomí pojem totality obvykle spjat.*“[55] Havel nevidí rozdíl mezi „klasickou“ totalitou, jejímiž představiteli byli zejména Hitler a Stalin, a „post-totalitou“ (Husákův režim) pouze v menší míře násilí

[52] Havel tento pojem spojuje s obdobím normalizace. Dnes se nabízí srovnání s teorií Juana L. Linze o posttotalitním autoritativním režimu.

[53] Havel, Václav: *Moc bezmocných.* Praha 1990, s. 5-8, zde s. 5.

[54] *Tamtéž*, s. 6-8.

[55] *Tamtéž*, s. 5-8, zde s. 8.

ze strany státu, ale také v tom, že navíc *stírá ostrou přehradu mezi „tyrany“ a „oběťmi“*.[56] O necelých deset let později, co napsal *Moc bezmocných*, se Havel k tématu totality vrátil ve článku pro *Revolver Revue*.[57] Autor mírně pozměňuje své označení systému; místo pojmu „post-totalita“ používá výraz „pozdní totalita“ (případně „vyzrálá totalita“). Ukazuje, jak se život v pozdní totalitě téměř zastavil, typicky havlovským jazykem zmiňuje „ne-dění“, „ne-příběh“, „ne-život“ a „ne-čas“, který Československo zasáhl.[58] Zajímavé je, že Václav Havel v žádném svém textu o totalitě neodkazuje na klasiky zabývající se teorií totalitarismu, jako jsou např. Carl Joachim Friedrich, Zbigniew Brzezinski, Raymond Aron či Hannah Arendtová.[59]

Václav Havel není jediný, kdo se pokusil definovat československý režim před rokem 1989. Například Oskar Krejčí označuje normalizační systém jako „byrokratický socialismus“,[60] čímž se částečně přibližuje výše zmíněné Havlově (ačkoli se o to v žádném případě nesnažil) definici systému. Avšak nutno podotknout, že Havlova „post-totalita“ je pojem vztahující se k situaci v druhé polovině sedmdesátých let, Krejčí píše o konci let osmdesátých. Dle Krejčího převážila na sklonku života „zkostnatělého systému“ věrnost funkci nad věrností myšlence[61] – v podstatě tedy stvrzuje Havlovu myšlenku, že ve společnosti již chybělo revoluční nadšení. O specifickém období normalizace, kdy společnost byla ovládána stranicko-byrokratickým aparátem, píše také Jaroslav Šebek.[62]

---

[56] Žantovský, Michael: *Havel*. Praha 2014, zde s. 209.

[57] Havel, Václav: *Příběh a totalita* [online]. [cit. 2016-02-29]. Dostupné z: http://www.vaclavhavel.cz/showtrans.php?cat=clanky&val=77_clanky.html&typ=HTML. Napsáno v dubnu 1978 pro *Revolver Revue*.

[58] *Tamtéž*.

[59] Srov. Miller, David (ed.): *Blackwellova encyklopedie politického myšlení*. Brno 2003, s. 512-514.

[60] Krejčí, Oskar: *Sametová revoluce*. Praha 2014, s. 19-27. Více k pojmu byrokracie Hlavačka, Milan: *Byrokracie a byrokratizace.* In: Čechurová, Jana – Randák, Jan a kolektiv: *Základní problémy studia moderních a soudobých dějin*. Praha 2014, s. 461-471.

[61] Krejčí, Oskar: *Sametová revoluce*. Praha 2014, s. 24-25. Srov. Havel, Václav: *Příběh a totalita* [online]. [cit. 2016-02-29]. Dostupné z: http://www.vaclavhavel.cz/showtrans.php?cat=clanky&val=77_clanky.html&typ=HTML.

[62] Šebek, Jaroslav: *Koncepty zkoumání totalitarismu a vývoj komunismu.* In: Čechurová, Jana – Randák, Jan a kolektiv: *Základní problémy (…)*, s. 558-570. Více k literatuře zabývající se totalitarismem *Tamtéž*, s. 568-570.

Někteří badatelé však normalizační režim nezahrnují pod pojem totalitarismus a kloní se spíše k tomu, že se jednalo o režim autoritativní. Jako důvod mimo jiné uvádějí omezenou pluralitu (v kulturní, sociální nebo ekonomické sféře).[63] Domnívám se, že s tímto tvrzením by Václav Havel nesouhlasil. Dle něj tzv. Husákův systém kontroloval vše, a tudíž byl totalitní.[64]

Osobně bych se držel označení (a ve sféře morálky zvlášť) totalita, protože systém zasáhl do těch nejintimnějších osobních záležitostí.[65] „Post-totalitní" režim nutil člověka žít ve lži. Ve lži, kterou si mnohdy ani neuvědomoval. Člověk měl obvykle více názorů; názory, které prezentoval doma, a názory, které prezentoval v práci, ve škole, ve společnosti. Rodiče nezřídka své děti upozorňovali: „Je to tak, ale ve škole to neříkej!" Mnozí ve společnosti sklouzli k tomu, že apaticky přijímali to, co jim systém nabízel, respektive nařizoval. Typickým příkladem je známý Havlův zelinář, který do výlohy svého obchodu vystavil jedno z komunistických hesel, aniž by se nad ním výrazně zamýšlel.[66] Proč to tedy udělal? Kdyby heslo nevystavil, mohl by se dostat do problémů s vládnoucí mocí. Dle Václava Havla komunistická ideologie, jejímž výsledkem bylo např. vystavení hesla „Proletáři všech zemí, spojte se!", opřena o „post-totalitní" systém, dávala člověku iluzi, že žije v souladu s lidským řádem a řádem univerza.[67] Zde je důležité slovo „iluze" – jednalo se o lež. Nebylo ovšem nutné, aby této iluzi a dalším mystifikacím, které „post-totalitní" systém vypouštěl na veřejnost, musel každý věřit. Avšak musel se chovat, jako kdyby věřil. Opakuji: musel žít ve lži! Totalitní systém nutil lidi, aby se vzdali své „identity" (proto Havlův zelinář vystavil ono heslo).[68] Na posledních stranách eseje *Moci bezmocných* Havel

---

[63] *Tamtéž*, s. 564-568.

[64] Havel, Václav: *Příběh a totalita* [online]. [cit. 2016-02-29]. Dostupné z: http://www.vaclavhavel.cz/showtrans.php?cat=clanky&val=77_clanky.html&typ=HTML.

[65] V dalším textu se vzhledem k významnosti Václava Havla během tzv. sametové revoluce budu držet jeho pojmu „post-totalita".

[66] Havel, Václav: *Moc bezmocných.* Praha 1990.

[67] *Tamtéž*, s. 9-11.

[68] Srov. Žantovský, Michael: *Havel*. Praha 2014, s. 209.

cituje Heideggera: „*Už jenom nějaký Bůh nás může zachránit.*“[69] Heidegger píše o nutné změně myšlení a vůbec toho, jak člověk chápe sám sebe a svět kolem sebe. Havel sdílí jeho názor a perspektivu „existenciální revoluce“, zdůrazňuje, že taková „revoluce“ musí vycházet z lidské existence *v nejhlubším slova smyslu. Teprve odtud může přerůstat v nějakou celkovou mravní – a nakonec ovšem i politickou – rekonstituci společnosti*.[70]

Pokud se jednotlivec jen trochu odchýlil od vládnoucí ideologie a v podstatě tak zaútočil proti systému, okamžitě byl trestán. Nejedná se jen o disidenty, jejichž aktivity jsou dnes v literatuře nejčastěji připomínány. Je potřeba si uvědomit, že minulý režim zasáhl do života obrovské (anonymní) masy lidí. Někteří z nich nemohli například z náboženských důvodů studovat obor, který je zajímal, nemohli studovat žádnou vyšší školu, nemohli pracovat v oboru. Zároveň veliká část z této (perzekuované) skupiny lidí žila dál život ve lži. Důvodem bylo tušení, že by se jim mohlo stát ještě něco horšího.

Menšina[71] občanů se rozhodla opustit život v nepravdě a stala se členy různých iniciativ bojujících za pravdu, svobodu a spravedlnost. To, jaké to bylo těžké rozhodnutí, dokazuje, že někteří jedinci z oněch hnutí později vystoupili, byli zatýkáni či nuceni emigrovat. Nejznámější opoziční skupinou se stala *Charta 77*, která se začala formovat na konci roku 1976. První schůzky 11. prosince 1976 se zúčastnili Jaroslav Kořán, Václav Havel, Jiří Němec, Zdeněk Mlynář a Pavel Kohout, ke kterým se později mimo jiné připojili Jiří Hájek, Petr Uhl, Pavel Bergmann, Vendelín Komeda, Jaroslav Šabata či Ludvík Vaculík. Iniciativa žádala dodržování lidských práv, přičemž odkazovala na závěrečný dokument z konference v Helsinkách (KBSE), jež přijaly do svých právních systémů všechny účastnické státy, tedy i ČSSR. Začátkem ledna

[69] Havel, Václav: *Moc bezmocných.* Praha 1990, s. 58-61, zde s. 59. Žantovský dodává, že Havel strávil zbytek života hledáním nějakého takového boha. V tomto hledání dle očekávání úplně neuspěl, ale možná nám zanechal důležité stopy. Viz Žantovský, Michael: *Havel*. Praha 2014, zde s. 215.

[70] Havel, Václav: *Moc bezmocných.* Praha 1990, s. 58-61, zde s. 59.

[71] V lednu 1989 uváděla zpráva Státní bezpečnosti předložená ÚV KSČ existenci asi 20 skupin, které měly dohromady údajně cca 500 členů a 5 000 sympatizantů. Měchýř, Jan: *Velký převrat či snad revoluce sametová?* Praha 1999, s. 45.

1977 autoři vypustili text Charty na veřejnost.[72] Prvními třemi mluvčími se stali Jiří Hájek, Václav Havel a Jan Patočka.[73] Na Chartu navazuje *Výbor na obranu nespravedlivě stíhaných* (VONS). Skupina chartistů v roce 1978 zorganizovala výbor na podporu Václava Havla a Pavla Landovského, kteří byli toho času ve vězení. Oficiálně vznikl výbor 27. dubna 1978. Ve své činnosti se inspiroval polskou skupinou vedenou Jackem Kuroněm *Výbor společenské sebeobrany* (KOR).[74] V osmdesátých letech minulého století však vznikala i další opoziční hnutí. Tzv. nezávislé iniciativy se podle zaměření vyjadřovaly k antimilitarismu, životnímu prostředí, kultuře apod. V září 1987 vznikla *Demokratická iniciativa* (DI) a o rok později *Hnutí za občanskou svobodu* (HOS). Obě skupiny měly za cíl, aby padl totalitní režim a byl nahrazen systémem demokratickým. Od Charty 77 se lišily zejména radikálnějším programem. O prosazení dodržování helsinských dohod z roku 1975 o bezpečnosti a spolupráci v Evropě se snažil *Československý helsinský* výbor založený Jiřím Hájkem. V roce 1988 se ustanovilo *Nezávislé mírové sdružení – Iniciativa za demilitarizaci společnosti* (NMS) a *Mírový klub Johna Lennona*. Obě seskupení bojovala například za právo odmítnout vojenskou službu. Skupinou snažící se zajistit kulturní autonomii byla brněnská iniciativa *Otevřený dialog*, v jejímž čele stáli Petr Oslzlý a Josef Skalník. Převážně v druhé polovině osmdesátých let se vyrojila spousta podobných iniciativ, jejichž zaměření lze snadno vyčíst již z názvu, a tak dále jen jmenovitě: *Ekologická společnost* (vznikla 1987), *Společnost přátel USA - SPUSA* (1987), *Společnost T. G. Masaryka* (1987), *Hnutí za nenásilí* (1989), *Obroda – Klub za socialistickou přestavbu* (1989), *Klub právní podpory* (1989).[75]

Výše zmíněné skupiny (spolu s jednotlivci nepatřícími do žádného hnutí) bojovali za svou pravdu různými peticemi, demonstracemi, ale také texty vycházejícími

---

[72] Srov. Patočka, Jan: *Čím je a čím není Charta 77 (Proč je právo na její straně a žádné pomluvy ani násilná opatření jí neotřesou.* Strojopis dokumentu si lze např. přečíst po registraci na portálu www.moderni-dejiny.cz. Máchová, Michaela (ed.): *Esej Jana Patočky Čím je a čím není Charta 77* [online]. [cit. 2016-03-01]. Dostupné z: http://www.moderni-dejiny.cz/clanek/esej-jana-patocky-cim-je-a-cim-neni-charta-77/.

[73] Srov. Žantovský, Michael: *Havel*. Praha 2014, s. 178-194. Do listopadu 1989 podepsalo Chartu 1889 lidí.

[74] Srov. *Tamtéž*, s. 204-207. V očích režimu byl VONS horším „nepřítelem" než Charta 77, protože přímo zpochybňoval komunistický monopol na spravedlnost. Srov. Měchýř, Jan: *Velký převrat (…)*, s. 46-49.

[75] *Tamtéž*, s. 45-54. Srov. Hájková, Gabriela: *Role brněnských studentů (…)*, s. 8-11.

v samizdatových nakladatelstvích. Podobně se do boje proti totalitě zapojili také někteří zpěváci, z nichž bych chtěl jmenovat především písničkáře, kteří otevřeně i skrytě ve svých „básních“ kritizovali režim a podíleli se na vytváření revolučního étosu. Mezi nejznámější patřili Jaroslav Hutka, Karel Kryl, Vladimír Merta, Jaromír Nohavica. Zejména Karel Kryl se stal symbolem boje proti totalitě.[76]

Hodnoty, které za tzv. sametové revoluce opozice prezentovala, navazovaly na předchozí dění. Odkazovala na disidentská hnutí jako Charta 77, VONS a další, kritizovala nedodržování lidských a občanských práv, navazovala na samizdatové texty a koncerty, připomínala veliká jména československé historie Tomáše Garrigue Masaryka, Jana Patočku a jiné. Tento *předrevoluční horizont* se stal základem étosu tzv. sametové revoluce.[77]

Pro revoluce je typické, že boří. Revolucionáři chtějí zbořit systém, ve kterém žijí a jen malá skupina (pokud vůbec) má zpočátku představu o tom, co by mělo nastat posléze. Ačkoli se to zdá jako slovíčkaření, domnívám se, že lidé v Československu v prvních dnech revoluce bojovali proti *žití ve lži* a *nesvobodě*, teprve později chtěli získat (bojovali „za“) *život v pravdě* a *svobodu*. Však také 1. ledna 1990[78] tehdy nový československý prezident Václav Havel začal svůj novoroční projev těmito slovy: „*Předpokládám, že jste mne nenavrhli do tohoto úřadu, abych vám i já lhal*.“[79] A dále pokračoval: „*Naše země nevzkvétá.* […] *Nejhorší je, že žijeme ve zkaženém mravním prostředí. Morálně jsme onemocněli, protože jsme si zvykli něco jiného říkat a něco jiného si myslet. Naučili jsme se v nic nevěřit, nevšímat si jeden druhého, starat se jen o sebe. Pojmy jako láska, přátelství, soucit, pokora či odpuštění ztratily svou hloubku a rozměr a pro mnohé z nás znamenají jen jakési psychologické zvláštnosti anebo se jeví jako zatoulané pozdravy z dávných časů.*“[80] Myšlenky se nejlépe rozšiřují krátkými hesly. Motto tzv. sametové revoluce není třeba dále rozebírat, protože se jasně staví proti „post-totalitě“, proti lži a nespravedlnosti. Známá věta, která později zůstala

---

[76] Písničkářskou scénu doby vtipně představuje Karel Kryl v písni *Písničkářský bacil*.

[77] Lesňák, Slavomír: *Havlovské revolučné horizonty (…)*, s. 85-98, zde s. 88.

[78] Václav Havel svůj projev předtočil, aby si mohl nerušeně užívat silvestrovskou oslavu. Žantovský, Michael: *Havel*. Praha 2014, s. 345.

[79] Havel, Václav: *Projevy (…)*, s. 11-19, zde s. 11.

[80] *Tamtéž*, zde s. 12.

osobním mottem Václava Havla, zní: „Pravda a láska musí zvítězit nad lží a nenávistí“.[81]

2.2 Otázka viny

Po úspěšném převratu nutně musela nastat otázka, kdo mohl za to, že v Československu po mnoho let panoval režim „post-totality“. Kdo byl vinen? Při řešení této otázky se můžeme odrazit od práce Karla Jasperse *Otázka viny* (1946)[82] zabývající se zejména vinou německého národa za zvěrstva v nacistickém Německu, avšak i vinou obecně. Jaspers definuje čtyři druhy viny:

1) *Vina kriminální* – dle Jasperse jsou tímto druhem viny vinni ti, kteří jednoznačně porušili dané zákony. Jejich vina je podložena důkazy a o trestu by měl rozhodnout soud. Takto lze soudit pouze jednotlivce.
2) *Vina politická* – člověk žijící v určité zemi je zodpovědný za to, jakou má země vládu. Zde Jaspers naráží na úspěch NSDAP ve volbách na začátku 30. let minulého století, které ještě nebyly zmanipulované. V Československu bychom mohli nalézt analogii ve vítězství komunistické strany ve volbách v roce 1946 (i když je zde problém omezené plurality kvůli existenci Národní fronty). Tato jediná vina může být interpretována jako kolektivní.
3) *Vina morální* – morální vina je otázkou vlastního svědomí. Každý čin je podřízen morálním kritériím (i když se jedná o rozkaz). Soud nad sebou vykonává každý člověk sám.
4) *Vina metafyzická* – týká se toho, zda člověk udělal proti zločinu vše, co mohl. Jestliže člověk tak neučinil, je spoluvinen. O vině či nevině metafyzické

[81] Ke vzniku hesla viz Žantovský, Michael: *Havel*. Praha 2014, zde s. 348.

[82] Jaspers, Karl: *Otázka viny. Příspěvek k německé otázce.* Praha 2009.

se dozvíme až u posledního soudu a rozhoduje o ní Bůh.[83] V otázce viny komunistů (komunismu) tuto vinu odmítá např. Jiří Bauer.[84]

Karl Jaspers dále upozorňuje na to, že přestože se jednotlivé viny prolínají a ovlivňují (morální prohřešky jsou základem viny politické a kriminální), rozlišování viny nás má uchránit od toho, abychom vše kladli na jednu rovinu. Publikaci napsal krátce po konci druhé světové války, kdy ještě mnoho Němců, kteří volili v letech 1930 a 1932 Hitlerovu NSDAP, žilo. Zde je v hledání analogií s československým prostředím nutné upozornit na rozdílnost v délce totalitního režimu. V roce 1989 uplynulo v Československu od posledních svobodných voleb více jak čtyřicet let. Pokud bychom chtěli zobecnit, koho širší veřejnost vinila za to, že se k moci dostala komunistická strana, jmenovali bychom vyšší komunistické funkcionáře (obvykle panoval a dodnes panuje názor, že tzv. řadoví komunisté opravdu věřili myšlence komunismu a za stav před rokem 1989 nejsou zodpovědní; po roce 1949 měla Komunistická strana Československa přes 2 300 000 členů, v osmdesátých letech cca přes 1 500 000 členů[85]), SSSR, západní mocnosti (nezasáhli v roce 1948, 1968). Lze tedy tvrdit, že člověk hledá vinu nejdříve u jiných, na tu svou bohužel často ani nepomyslí.

Po pádu komunistického režimu se v Československu nekonalo žádné veliké soudní řízení s bývalými vysokými představiteli vlády, nekonal se žádný nový „Norimberský proces“. Za mřížemi se jako jeden z mála představitelů bývalého režimu objevil např. Miroslav Štěpán. Za zneužití pravomoci veřejného činitele během demonstrací v letech 1988-1989 (zejména při tzv. palachově týdnu) byl odsouzen nejprve ke čtyřem letům, po odvolání ke dvěma a půl roku. Podmíněně propuštěn odešel z vězení již v říjnu 1991.[86] Pro účast na zákroku 17. listopadu 1989 stíhala vojenská prokuratura 36 policistů, z nichž bylo obžalováno 28 lidí a z těch bylo odsouzeno k (krátkým)

---

[83] *Tamtéž*, s. 23-29. Srov. Goňcová, Marta: *Krize demokracie ve 20. století v Evropě.* Brno 2010, s. 38-39. Srov. Preisová, Petra: *Otázka viny v díle Karla Jasperse a Hannah Arendtové.* Bakalářská práce. FF MU Brno. Brno 2007, s. 39-46.

[84] Bauer, Jiří: *Otázka komunismu.* Praha 2006, s. 34. Bauer dále poukazuje na námitky proti Jaspersově klasifikaci viny, např. zmiňuje, že politická vina je určitým druhem viny morální.

[85] Více k odhadu členské základny KSČ viz Růžička, Daniel: *Komunistická strana Československa (KSČ), odhad velikosti členské základny* [online]. [cit. 2016-03-05]. Dostupné z: http://www.totalita.cz/vysvetlivky/s_ksc_clen_01.php.

[86] Tentýž: *Miroslav Štěpán* [online]. [cit. 2016-03-05]. Dostupné z: http://www.totalita.cz/vysvetlivky/o_stepanm.php.

trestům odnětí svobody jen 11 lidí. Z dalších známých jmen byli odsouzeni např. Ludvík Žifčák na 18 měsíců za zneužívání pravomoci veřejného činitele, bývalý ministr vnitra František Kincl na 3 roky za stejný přečin, Kinclův náměstek Alojz Lorenc na 4 roky a náčelník kontrarozvědky Karel Vykypěl na 3 roky za *izolaci velkého množství osob*.[87] Mnozí komunisté kvůli revoluci ztratili pouze své funkce, ne však svobodu. Samotná komunistická strana nebyla zakázána a v podstatě kontinuálně existuje a zasedá v parlamentu dodnes. V tomhle bodě bylo vypořádání se s minulostí vskutku sametové. Nové politické garnituře v čele s Václavem Havlem byla a stále je tato – slovy některých oponentů – přehnaná sametovost vyčítána. Můžeme si klást otázku, zda po právu. Jan Měchýř k otázce trestů bývalých představitelů moci dodává, že nový režim se řídil jedním z hesel Listopadu: *Nejsme jako oni.*[88] Hlasitým kritikem nové epochy se stal Karel Kryl. K přehnané sametovosti a vypořádání se s bývalými představiteli moci řekl: „*Mám dojem, že tahle sametová revoluce je příliš sametová dosud. Přijalo se příliš málo nových zákonů, vyřešilo příliš málo zásadních věcí a problémy se spíš oddalují. Mám velmi neblahý pocit, že se zase pokoušíme jít nějakou třetí nebo sedmou cestou, abychom náhodou někde nenarazili. V tom momentě ztrácíme možnost nápravy průšvihů, které byly za 40 let mizernýho, zločinnýho hospodářství spáchány.* […] *Tady byla přece revoluce a při revoluci se nesmí moc koukat, co je dovoleno a co ne! Mám pocit, že mezitím co byla revoluce, se prošvihlo kompletně všechno, co bylo potřeba k tomu, aby se udělal pořádek.* […] *Ten samet mohl být prospěšný pro to, aby se lidé nemstili. Jenže ti, kdo jsou právně vinni, kdo jsou opravdu se zločiny, počínaje hospodářskými a konče velezradou, musí být minimálně povoláni k zodpovědnosti.*“[89] Bauer se domnívá, že kriminální vina výlučně spadá do období let 1948-1953. Vinni jsou dle něj ti, kdo se dopustili jednání, které mělo za následek smrt, těžké ublížení na zdraví či jinou újmu. Další rozsudky spadající do předlistopadového období (po roce 1953) považuje za přísné, avšak ne za justiční vraždy/zločiny. Vztahování kriminální viny na celou éru komunistického režimu považuje za propagandu antikomunistů. Lidé, kteří byli ovlivněni mezinárodní situací a fanatismem doby, i ti, co takové ovzduší vytvářeli, nemají kriminální vinu, ale vinu

[87] Měchýř, Jan: *Velký převrat (…)*, s. 30-32.

[88] *Tamtéž*, zde s. 32.

[89] Kryl, Karel: *Rozhovory*. Praha 2006, s. 301-307. Rozhovor proběhl 21. srpna 1990.

pouze morální.[90] S Bauerovými závěry nesouhlasím. V předchozí kapitole jsem zmínil několik událostí, jež je možné považovat za kriminální vinu spadající do období „post-totality“.

Revoluci si většina lidí představuje jako krvavý převrat. V Ottově slovníku naučném nalezneme tuto definici „revoluce“: *Revoluce (lat. revolutio) jest převrat a to násilný, který se děje v hotových, zpevnělých útvarech silami vnitřního rozkladu. Jsou to zjevy revolucí politických a sociálních, které sem spadají, jako odboj a vzepření proti stávajícím řádům, jejichž převrat mocí má býti přivoděn. Násilnost a náhlost jsou význaky revoluce, čímž revoluce právě se liší od vývojové reformy. To jsou revoluce jsoucí z podnětů v lidu ukrytých a slovou revolucemi zdola, jako byly revoluce anglická v 17. století a veliká revoluce francouzská z roku 1789. Proti tomu převraty přicházející shůry, z vrstev vládnoucích jsou revolucemi shora a slovou státními převraty jako byl zločin státního převratu ze dne 2. prosince 1851, který provedl Napoleon III., revoluce červencová (1830), únorová (1848).*[91] Revoluce v roce 1989 v Československu je považována za jednu z nejpokojnějších v Evropě. Když světová média informovala o dění v ČSSR, používala přídomky jako *nejspořádanější a nejklidnější revoluce ve východní Evropě* (The Times – Velká Británie), *tichá, civilizovaná a především pokojná revoluce* (Christian Science Monitor – USA), *revoluce podivná* (Prezglad Tygodniowy – Polsko).[92] Karel Kryl použil v rozhovoru pro slovenské noviny Zmena koncem roku 1989 označení „*revolúcia detí, revolúcia klaunov, zamatová, bez násilia*“.[93] U nás se vžil přídomek revoluce *sametová*,[94] případně *něžná* (používaný

[90] Bauer, Jiří: *Otázka komunismu.* Praha 2006, s. 35-36.

[91] O tom, zda se v listopadu 1989 jednalo v Československu o revoluci, se napsala již celá řada knih. Mnozí badatelé vložili otázku dokonce přímo do názvu svých publikací. Např. Husák, Petr: *Česká cesta ke svobodě. Revoluce či co?* Praha 1999. Nebo Měchýř, Jan: *Velký převrat či snad revoluce sametová? Několik informací, poznámek a komentářů o naší takřečené něžné revoluci a jejích osudech (1989-1992).* Praha 1999. Osobně se přikláním k názoru Jiřího Suka, že se o revoluci jednalo. Viz Suk, Jiří: *„Listopad ´89“ a věc revoluce. Jaká revoluce se v Československu na přelomu let 1989/1990 odehrála?* In: Pernes, Jiří (uspoř.): Po stopách nedávné historie. Sborník k 75. narozeninám doc. Karla Kaplana. Brno 2003, s. 343-351. S čímž by ovšem nesouhlasil Jan Měchýř, který v úvodu již citované knihy píše o absurdnosti spojení slov „sametová revoluce“ a tvrdí, že demonstrace v Československu v roce 1989 měly k revoluci daleko.

[92] *Svět a sametová revoluce.* Praha 1990.

[93] Kryl, Karel: *Rozhovory*. Praha 2006, s. 164-166, zde s. 166.

více na Slovensku). Polské noviny dodávaly, že revoluce v Československu byla podivná *nejen proto, že se při ní nerozbilo ani jedno okno a nepadl jediný výstřel. Někdy se zdá, že na jedné straně barikády stanul celý národ a na druhé není nikdo*[95] – zdá se tedy, že ani nebylo koho soudit. Sametovost doby tvořily právě hodnoty listopadového étosu. Princip nenásilí, snahu nikomu se nemstít a neublížit musíme z etického hlediska vnímat jednoznačně pozitivně. Bezpochyby by si zasloužili odpykat trest kromě Štěpána i další představitelé moci minulého režimu, avšak k odsouzení byl potřeba konkrétní čin. V tomhle ohledu je třeba také připomenout právní problém retroaktivity.[96] K otázce msty a vypořádání se s bývalými představiteli moci se vyjádřil písničkář Karel Kryl, který podstatnou část svého života prožil kvůli komunismu v exilu, takto: „*Žádnou mstu! Ta budí protimstu. Byť i msta je lidská. Kdybych teď myslel na mstu, třeba za svého tátu, kam bych se dostal? Ale jedno by se stát mělo. Mělo by být jednou provždy řečeno, že bývalí se dopustili nejen omylů, ale hlavně bezpráví. Nikdo by neměl chtít skalpy starců. Ať si to vyřídí se svým svědomím. A také by se mělo říci, že lidé, kteří odešli z republiky, už zase mají svou třináctou komnatu volnou.* […] *Mstu nebrat!* […] *Nikdo se ani nechce odcházejícím posmívat. Spíš bychom měli ukázat, že jsme lepší než oni.*“[97]

Václav Havel byl přesvědčený, že „post-totalitní“ systém ovlivnil všechny. Domníval se, že v nové svobodné době by měl každý dostat novou šanci, idealisticky chtěl, aby každý měl možnost stát na začátku pomyslné startovní pásky, což byl jeden z důvodů, proč na začátku svého prvního prezidentského období vyhlásil rozsáhlou amnestii.[98]

Zákon č. 198/1993 Sb., ze dne 9. července 1993, o protiprávnosti komunistického režimu a odporu proti němu praví, že *Komunistická strana Československa, její vedení*

---

[94] Samotný pojem „sametová revoluce“ poprvé údajně užil jeden z českých novinářů, od kterého se rychle rozšířil i do zahraničních zpravodajských slovníků. Petr Pithart tvrdí, že pojem vymyslel/poprvé užil novinář zahraniční. Ať už ho vymyslel kdokoli, jisté je, že ze žurnalistického slovníku brzy přešel do všeobecného povědomí. Postupem času se slovní spojení „sametová revoluce“ začalo používat i u jiných dějinných událostí, např. se tak označuje pád gruzínského prezidenta v roce 2003.

[95] *Svět a sametová revoluce.* Praha 1990, zde s. 49-50.

[96] Na problém poukazuje také Bauer, Jiří: *Otázka komunismu.* Praha 2006, s. 36.

[97] Kryl, Karel: *Rozhovory*. Praha 2006, s. 160.

[98] Havel, Václav: *Projevy (…)*, s. 11-19.

i členové jsou odpovědni za způsob vlády v naší zemi v letech 1948-1989, a to zejména za programové ničení tradičních hodnot evropské civilizace, za vědomé porušování lidských práv a svobod, za morální a hospodářský úpadek provázený justičními zločiny a terorem proti nositelům odlišných názorů, nahrazením fungujícího tržního hospodářství direktivním řízením, destrukcí tradičních principů vlastnického práva, zneužíváním výchovy, vzdělávání, vědy a kultury k politickým a ideologickým účelům, bezohledným ničením přírody, a prohlašuje, že ve své další činnosti bude vycházet z tohoto zákona.[99] Přestože KSČ byla v tomto zákoně v podstatě prohlášena za zločineckou organizaci, kontinuálně (KSČM) pokračuje ve své činnosti. I takové paradoxy jsou výsledkem étosu tzv. sametové revoluce. Proti snahám o zákaz komunistické strany vystupuje opět Jiří Bauer. Pokud by k němu mělo dojít, měl by zákaz vycházet z analýzy programu strany a jeho srovnání s ústavou.[100] Jestliže před volbami v roce 1990 někdo čekal výraznou prohru KSČ, mýlil se. Kryl těsně před volbami prorokoval pro KSČ kolem 9 %.[101] Nakonec ve dnech 8.–9. června získalo KSČ 13,48 %.

Během svých projevů Václav Havel několikrát zdůraznil, že odmítá koncept kolektivní viny.[102] Proti ideji kolektivní viny a kolektivní odpovědnosti argumentoval tím, že pokud bychom ji přijali, znamenalo by to vědomé či bezděké oslabení individuální viny a odpovědnosti, čehož se obával.[103] Jednotlivé viny však nerozlišoval a snad proto se zdá, že kolektivní vinu uznává v morální oblasti. Během již zmiňovaného novoročního projevu Havel řekl: „*Mluvím-li o zkaženém mravním ovzduší,* […] *mluvím o nás všech. Všichni jsme si totiž na totalitní systém zvykli a přijali ho za nezměnitelný fakt a tím ho vlastně udržovali. Jinými slovy: všichni jsme – byť pochopitelně každý v jiné míře – za chod totalitní mašinérie odpovědni, nikdo nejsme*

---

[99] *Předpis 198/1993 Sb.* [online]. [cit. 2016-03-08]. Dostupné z: http://www.psp.cz/sqw/sbirka.sqw?cz=198&r=1993.

[100] Bauer, Jiří: *Otázka komunismu.* Praha 2006, s. 33.

[101] Kryl, Karel: *Rozhovory*. Praha 2006, s. 281.

[102] Havel, Václav: *Projevy (…)*. K otázce kolektivní viny viz např. Hála, Vlastimil: *Princip kolektivní viny jako filosofický problém.* In: Rybář, Radovan – Valach, Milan (ed): *Totalitarismus ve 20. století. Československé zkušenosti.* Brno 2002, s. 85-92.

[103] Havel, Václav: *Projevy (…)*, s. 84.

jen její obětí, ale všichni jsme zároveň jejími spolutvůrci.“[104] Při projevu na Staroměstském náměstí 25. února 1990 pronesl, že za hrůzy komunistické diktatury jsme *koneckonců všichni do jisté míry také zodpovědní, byť jen tím, že jsme o nich tak dlouho mlčeli, ačkoliv jsme o nich dobře věděli.*[105] Totožný názor zastává Milan Valach, který napsal: „*I oni* [lidé, kteří propadli komunistické ideologii – pozn. autora] *jsou tedy vinni a s nimi my všichni, kdož jsme tehdy žili a svým životem se podíleli na udržování komunistické diktatury.*[106] Kolektivní zodpovědnost zmiňuje také Břetislav Daněk.[107] Dle Valacha můžeme mluvit o kolektivní vině v souvislosti s vinou politickou a morální.[108] Stejně jako Havel s Valachem se domnívám, že v jistém smyslu byli vinni za prostředí, ve kterém naše společnost žila, všichni, stejně jako v dnešní době jsme všichni zodpovědní za současný stav. Samozřejmě se liší míra viny, ale tato míra je nezměřitelná. Naopak kolektivní vinu ve všech druzích viny, jak je diferencoval Karl Jaspers, odmítá Jiří Bauer.[109] Daněk k otázce viny napsal: „*Největší vinu mají vlastní původci nesprávného jednání takových společenství* [např. nacistická strana – pozn. autora] *a po nich ti, kdož jejich ideu vezmou za svou a angažují se pro ni. Po nich následují ti, kdo sice nesouhlasí, ale bojí se veřejně postavit na odpor. Zcela nevinní zůstávají jen ti, kdo se otevřeně postaví na odpor, riskujíce třeba život.*“[110] Autorův text se sice týká odsunu Němců z Československa, domnívám se však, že výše zmíněný citát je obecně platný k otázce viny.

K diskuzím o vině patří nepochybně navazující otázka omluvy a napravování. Již 15. března 1990 během návštěvy německého prezidenta Richarda Karla barona von Weizsäckera v Praze připomněl Václav Havel otázku vyhnání Němců

---

[104] *Tamtéž*, s. zde s. 12.

[105] *Tamtéž*, zde s. 67.

[106] Valach, Milan: *Kolektivní vina!* [online]. [cit. 2016-03-10]. Dostupné z: http://www.valach.info/kolektivni-vina/.

[107] Daněk, Břetislav: *Odsun jako morální problém.* In: *Totalitarismus (…)*, s. 75-84.

[108] Valach, Milan: *Kolektivní vina!* [online]. [cit. 2016-03-10]. Dostupné z: http://www.valach.info/kolektivni-vina/.

[109] Bauer, Jiří: *Otázka komunismu.* Praha 2006, s. 34.

[110] Daněk, Břetislav: *Odsun jako morální problém.* In: *Totalitarismus (…)*, s. 75-84, zde s. 78.

z Československa po konci druhé světové války.[111] Žádal, aby se Československo za vyhnání sudetským Němcům oficiálně omluvilo (přestože opět připomněl svůj názor na kolektivní vinu). Havlovi šlo zejména o morální uznání nespravedlnosti odsunu. Havel pravděpodobně nepředpokládal, že téma odsunu Němců bude stále aktuální i více jak 25 let po revoluci a v předvolební době jej budou v různých směrech využívat politici na obou stranách hranice. S omluvou Němcům nesouhlasí Milan Valach, který tvrdí, že Češi a Moravané byli již se sudetskými Němci jednou usmířeni a dalších omluv není potřeba. Poukazuje také na to, že ideologové sudetoněmectví pomíjí ve své argumentaci část historie před rokem 1945. Morální hodnoty jsou dnes zástupným problémem, Němcům žádající o omluvu jde spíše o hmotné statky. Podobně se na problém dívá i Vlastimil Hála.[112] Havlovy názory považuje Valach za naivní. V tomto bodě naší historie vystupuje také např. proti Petru Pithartovi a dalším. Zejména jim vyčítá, že se na problém dívají jednostranně a nekomplexně.[113] Daněk je toho názoru, že odsun byl v principu politicky i mravně opodstatněný, a tak není třeba omluv.[114] Na začátku roku 1990 však patřila snaha o nápravu křivd z minulosti k revolučnímu étosu.

Jak se na otázku viny dívali listopadoví revolucionáři? V hledání odpovědi na tuto otázku je možno se opět odrazit od Havlových projevů od ledna do června 1990. Jasně definovaná byla kriminální vina, odsouzeni měli být konkrétní lidé za konkrétní věci. Kriminální vinou se dále měli zabývat právníci a soudy. Politickou vinu Havel nepřímo omlouvá, když připomíná omezenou politickou pluralitu v Československu po druhé světové válce.[115] Hodnocení morální viny vychází z Havlova citu pro

---

[111] Havel, Václav: *Projevy (…)*, s. 80-86.

[112] Hála, Vlastimil: *Princip kolektivní viny jako filosofický problém.* In: *Totalitarismus (…)*, s. 85-92.

[113] Valach, Milan: *Kolektivní vina!* [online]. [cit. 2016-03-10]. Dostupné z: http://www.valach.info/kolektivni-vina/. Srov. Tentýž: *Viníci a lokajové. Kolektivní vina sudetských Němců* [online]. [cit. 2016-03-10]. Dostupné z: http://www.valach.info/vinici-a-lokajove-kolektivni-vina-sudetskych-nemcu/.

[114] Daněk, Břetislav: *Odsun jako morální problém.* In: *Totalitarismus (…)*, s. 75-84.

[115] Při volbách v roce 1946 mohly kandidovat pouze strany Národní fronty. V českých zemích se jednalo o Komunistickou stranu Československa, Československou stranu národně socialistickou, Československou stranu lidovou a Československou sociální demokracii, na Slovensku o Demokratickou stranu, Komunistickou stranu Slovenska, Stranu slobody a Stranu práce.

spoluzodpovědnost. Několikrát nabádal, že na obnově republiky a nápravě morálky po tzv. sametové revoluci se musí podílet všichni (neskrýval těžkosti). Také tato víra odráží již zmiňované „snílkovství“ našeho prvního prezidenta po pádu komunistického režimu. Za morální stav společnosti měl dle Havla podíl každý. Metafyzickou vinu Havel nahlas neřešil, myslím si však, že s jejím pojetím souhlasil. Václav Havel usiloval již od začátku ve své roli prezidenta o nalezení a přesné pojmenování viníka – komunistickou moc a spoluvinu všech – za strádání v „post-totalitě“.[116]

2.3 Školství

V následující kapitole bych se rád zabýval tím, zda étos tzv. sametové revoluce pronikl do školství, a pokud ano, tak v jaké míře. Neznamená to však, že do jiných oborů étos Listopadu nepronikl. Naopak, vycházím z hypotézy, že ve větší či menší míře se étos revoluce projevil v téměř každém oboru. K podrobnějšímu zmapování školství a vzdělávání mě vedl můj osobní zájem (studium učitelství).

Tzv. socialistické školství (období 1948-1989) se dosud v české historiografii nedočkalo provedení systematické analýzy. Na začátku devadesátých let minulého století vyšlo několik článků např. v časopise *Pedagogika* či v *Učitelských novinách*, které se pokusily zhodnotit vývoj školství před rokem 1989. Problém těchto studií je, že z veliké většiny nejsou založené na historicko-pedagogickém výzkumu a mají subjektivní charakter. K novějším pracím snažící se napravit daný stav bádání patří např. příspěvky Jana Průchy do *Slovníkové příručky k československým dějinám 1948-1989*[117] nebo publikace historika Pavla Urbáška zabývající se zejména terciární sférou školství.[118] Krátce si dovolím připomenout stav československého školství před rokem 1989.

---

[116] Havel, Václav: *Projevy (…)*.

[117] Průcha, Jan: *Proměny a vývoj školství v Československu 1948-1989*. In: Slovníková příručka k československým dějinám 1948-1989. Praha 2006, s. 8-11. [online]. [cit. 2015-09-20]. Dostupné z: http://www.usd.cas.cz/UserFiles/File/Publikace/Prirucka48_89.pdf. Tentýž: *Školská politika v Československu 1948-1989*. In: Tamtéž. Sekce X. Věda, školství, kultura a sport.

[118] Urbášek, Pavel: *Vysokoškolský vzdělávací systém v letech tzv. normalizace.* Olomouc 2008.

Dnešní média často hodnotí socialistický vzdělávací systém veskrze negativně. Průcha připomíná, že tomu tak zcela úplně nebylo. Z pozitivních výstupů zmiňuje např. jednotnou školu, která vznikla školským zákonem č. 95/1948 Sb. Problém socialistického školství byl především v obsahu výuky a v politickém charakteru řízení školství. Výuka probíhala pod vlivem marxistické ideologie. Vlivem režimu „trpěly" nejvíce humanitní předměty; například v hodinách dějepisu učitelé zdůrazňovali historii SSSR, mezinárodního dělnického a komunistického hnutí, zatímco výklad našich národních dějin jednak omezovali, jednak zkreslovali.[119] František Bacík k problému dodává: „*Ideologizace' vzdělávání a výchovy vedla v některých učebních předmětech nejen k deformacím vědeckého poznání, ale mnohdy i k popření elementárních prvků výchovy.*"[120] Je však potřeba si uvědomit, že výuku vytváří pedagog, a tak míra vlivu marxistické ideologie záležela na jednotlivých učitelích. Hierarchické členění typické pro totalitní režimy se nevyhnulo ani školství. Ve školství na samém vrcholu stálo ideologické oddělení ÚV KSČ. Pod ním bylo Oddělení školství a vědy ÚV KSČ, které od ideologického oddělení dostávalo úkoly. Ještě na nižším stupni stálo ministerstvo školství. Totožný model fungoval na krajských, okresních a místních úrovních státní správy a samosprávy. Tak jako i v jiných oborech byla stranická usnesení nadřazena usnesením státních orgánů.[121] Velikým problémem socialistického školství bylo, že komunistický režim určoval nejen osnovy výuky, ale také stanovoval, kdo smí vyučovat a kdo smí studovat.[122]

Tzv. sametová revoluce se na jednotlivých stupních škol projevila různě, ba dokonce každá škola se mírou změn lišila. Záleželo na tom, jaké vedení měly školy před vypuknutím revoluce, zda se zformovalo na škole OF, na aktivitě pedagogů a studentů atd. První změny ve výuce můžeme zaznamenat již v listopadu a v prosinci 1989, větší proběhly až po návratu učitelů do práce z vánočních prázdnin. Opět záleželo

---

[119] Průcha, Jan: *Proměny a vývoj školství v Československu 1948-1989*. In: Slovníková příručka k československým dějinám 1948-1989. Praha 2006, s. 8-11. [online]. [cit. 2015-09-20]. Dostupné z: http://www.usd.cas.cz/UserFiles/File/Publikace/Prirucka48_89.pdf. Srov. Šerhák, Jiří: *Sametová revoluce (…)*, s. 13-14.

[120] Bacík, František: *Nová společenská situace – nové možnosti a perspektivy našeho školství a pedagogiky*. Pedagogika 40, 1990, č. 4, s. 351-355, zde s. 351.

[121] Šerhák, Jiří: *Sametová revoluce (…)*, zde s. 13-14.

[122] Podrobněji k perzekucím viz *Tamtéž*, s. 93-100.

na individuálním přístupu učitelů, zda a jak se étos tzv. sametové revoluce projevil v průběhu jejich výuky. V plné míře se změny projevily až v novém školním roce 1990/1991.[123] Následně můžeme mluvit o změnách nejen v pojetí výuky, ale i v tematických plánech, osnovách a rozvrhu. Do některých škol se např. vrátila nepovinná výuka náboženství.[124] V mnohých školách se pochopitelně měnilo také vedení. Opět nemůžeme generalizovat, obecně lze rozdělit výměnu vedoucích představitelů škol (ředitelů či zástupců ředitelů) do tří období. První výměny nastaly ještě během revoluce, nejčastěji v lednu 1990, další následovaly po konci školního roku 1989/1990. Do třetí kategorie můžeme zařadit ty ředitele, kteří zůstali ve své funkci i po konci školního roku. Na všech školách přestaly fungovat ZO KSČ. Zbavení moci školské „mafie" ředitelů, inspektorů a vedoucích školských odborů národních výborů považoval na přelomu let 1990/1991 Jindřich Kitzberger za nejviditelnější projev tzv. sametové revoluce.[125] V souvislosti s „výměnou pedagogů" je nutné zmínit, že valná většina učitelů poznamenaná spoluprací s komunistickou mocí nebyla ze škol propuštěna, byla pouze zbavena svých funkcí.[126] V tomto bodě se jistě projevil listopadový étos v popředí s hesly: „*Nejsme jako oni!*" a „*Nemstít se*". Za zásadní považuji, že školy se na všech úrovních staly apolitické.[127]

Význam vzdělání vyzdvihl Václav Havel během svého projevu při jmenování nových rektorů (19. ledna 1990) čtyř vysokých škol. Celý étos tzv. sametové revoluce je prodchnutý idealistickými vzpomínkami na minulost, především na dědictví první republiky, ne jinak tomu bylo u vzdělání. Havel kladl důraz na to, aby se do škol vrátili osobnosti (učitelé) mající obecnou důvěru a úctu, *tedy ti morálně nejpovolanější a odborně nejkvalifikovanější.*[128] Nejdůležitějším úkolem československého školství

---

[123] Srov. *Tamtéž*, s. 66-76.

[124] Srov. Nezhodová, Soňa: *Obnova společenských vztahů v 90. letech.* In: Jan, Libor – Nezhodová, Soňa a kolektiv: Hustopeče. Město uprostřed jihomoravských vinic. Hustopeče 2010, s. 644-647.

[125] Kitzberger, Jindřich: *Školy v revoluci a revoluce ve školách.* VV – nezávislá revue pro výchovu a vzdělání 1, 1990-1991, č. 1, s. 5-6.

[126] Srov. Šerhák, Jiří: *Sametová revoluce (…)*, s. 93-100.

[127] Srov. Kalous, Josef: *Školská politika v České republice po roce 1989.* Pedagogika 43, 1993, č. 3, s. 235-239.

[128] Havel, Václav: *Projevy (…)*, s. 20-23, zde s. 21.

označil jeho humanizaci. Humanizaci nejen ve smyslu posílení humanitních oborů, ale navýšení „duchovna“ (v Havlově pojetí kultura a vzdělání), které by mělo zasáhnout do všech oborů. Tento proces by měl probíhat na základě filosofie významných osobností československé historie – jmenovitě Masaryka a Patočky.[129] Odborníci zabývající se pedagogikou k nim přidávali také jméno Jana Ámose Komenského.

Nízkou úroveň československého školství viděl Havel ve srovnání s ostatními, zvláště západoevropskými, zeměmi. Kritizoval, že českoslovenští studenti neměli možnost cestovat do zahraničí a neznali tak cizí jazyky. Doslova řekl, že studenti se *ve škole nedozvědí, kdo to byl Shakespeare, protože se musí učit, že komunismus je vrcholem dějin lidstva.*[130] Záměrně přehnaná první část věty poukazuje na jeho špatné mínění o stavu vzdělání a vzdělávání v ČSSR.

K situaci vzdělání a vzdělávání české společnosti měl Václav Havel možnost se dále vyjádřit mimo jiné při příležitosti převzetí čestných doktorátů některých vysokých škol (28. května 1990 převzal čestný doktorát Univerzity Palackého, 30. května 1990 převzal čestný doktorát Univerzity Karlovy). V děkovné řeči v Olomouci upozorňoval na všeobecný úpadek humanitního vzdělání, kultury vyjadřování a v návaznosti s tím také na úbytek kulturního myšlení. Z bezpočtu příčin takového stavu jmenoval dvě. První vinu viděl ve zjevném úpadku školství. Druhou příčinou dle Havla bylo, že během mnohaleté totality zmizelo „stimulační klima“. Nepřímo vyzval odborníky o zmapování dalších příčin a o nápravu špatného stavu.[131]

Pro étos tzv. sametové revoluce bylo typické pátrání po ideálech v minulosti. Při hledání československých školských tradic poukazovali badatelé např. na průkopnické snahy o reformu vzdělávací soustavy v období mezi válkami.[132] Přestože si František Singule krátce po Listopadu stěžoval na to, že při návrzích reforem školství chybí obecnější koncepce a celková cílová představa, domnívám se, že ideje, kterým směrem se ubírat, byly dány právě dědictvím Masaryka či Komenského.

---

[129] *Tamtéž*, s. 20-23.

[130] *Tamtéž*, zde s. 64-65.

[131] *Tamtéž*, s. 132-134.

[132] Singule, František: *Jak s reformou naší školy?* VV – nezávislá revue pro výchovu a vzdělání 1, 1990-1991, č. 1, s. 2-4.

„*Návrat k Masarykově tezi o politice jako upevňování humanity a o zákonech etiky jako základu politiky není historismem. Je však jedním z východů z krize společenské i morální a z labyrintů školských*," napsal začátkem roku 1991 Josef Cach v časopise Pedagogika.[133] Cachův článek poukazuje na to, že ne všichni pedagogové souhlasili s jakýmsi návratem do minulosti. Většina pedagogů-odborníků, řadových učitelů a škol vůbec však vnímalo odkazy na historické osobnosti jednoznačně pozitivně. Ačkoli změna názvu školy neznamená a nikdy neznamenala, že škola přijala i morální hodnoty osobnosti, již tímto způsobem vyzdvihuje, je třeba zmínit, že mnohé školy krátce po Listopadu přijaly čestné názvy právě s těmito jmény.[134] Zároveň se školy „zbavovaly" názvů připomínající komunistickou ideologii (např. „ZŠ Vítězného února" apod.).

Zatím jsem reflektoval změny spíše systému a nový koncept školství z pedagogického pohledu, ale na počátku tzv. sametové revoluce stáli zejména studenti. Studenti od začátku Listopadu stáli na straně Václava Havla a přejímali jeho názory, myšlenky, které se staly základem revolučního étosu. Na rozšíření étosu do škol a vyučovacích hodin měli nepochybně studenti všech stupňů (připusťme, že ve větší míře ve školách středních a vysokých) svou zásluhu.

Pokud jsem definoval étos tzv. sametové revoluce jako systém hodnot masarykovského humanismu, svobody, pravdy, dodržování lidských práv a nenásilí, musím konstatovat, že se ve školách, alespoň částečně projevil. Po řadě změn ve školství se začalo uskutečňovat vzdělávání v duchu obecných lidských práv,[135] s rovnými šancemi pro všechny. K étosu revoluce ve školství bych dále přiřadil nebývalou aktivitu nejen studentů, ale také učitelské veřejnosti, což vedlo začátkem devadesátých let k řadě požadavků, kritik, přání a názorů.[136]

---

[133] Cach, Josef: *Poznámky k vývoji politiky a institucí v oblasti školství – léta nadějí, krizí a zklamání 1945-1990.* Pedagogika 41, 1991, č. 2, s. 135-144, zde s. 143-144.

[134] Viz např. Nezhodová, Soňa: *Obnova společenských vztahů v 90. letech.* In: Hustopeče (…), s. 644-647. Srov. Šerhák, Jiří: *Sametová revoluce (…)*, s. 24-25.

[135] Singule, František: *Jak s reformou naší školy?* VV – nezávislá revue pro výchovu a vzdělání 1, 1990-1991, č. 1, s. 2-4.

[136] Kitzberger, Jindřich: *Školy v revoluci a revoluce ve školách.* VV – nezávislá revue pro výchovu a vzdělání 1, 1990-1991, č. 1, s. 5-6.

Školy se na vlně revolučního dění snažily překonat centralistický model řízení či byrokratismus ve školách. Využívaly k tomu étos Listopadu založený na demokratických a humanistických základech.[137] František Bacík doplňuje, že ve *svobodné demokratické společnosti a zvláště v jejím školství se předpokládá plná subjektivita, svoboda, svébytnost a samostatnost každého jednotlivce, jeho vlastní úsudek a rozhodování, osobní iniciativa a odpovědnost*[138] – tedy hodnoty, které hlásali i tvůrci listopadového étosu během revolučních demonstrací na náměstích československých obcí.

3 Masaryk v očích Václava Havla

První československý prezident Tomáš Garrigue Masaryk byl jednou z historických osobností, jež si tvůrci étosu tzv. sametové revoluce brali za vzor nejčastěji. Václav Havel často připomínal jeho odkaz ve svých četných projevech. V mnohém mu byl podobný, v dalším mu podobný chtěl být. Nejednalo se pouze o stejné názory politické, oba např. zavrhovali sebevraždu jako odmítnutí přirozeného světa, jehož je člověk součástí.[139] Masaryka Havel nepochybně velmi uctíval. Václav Havel se začátkem roku 1990 stal symbolem Československa pro domov i zahraničí. V podstatě se kolem něj vytvořil mýtus krále-filosofa,[140] panovala kolem něj podobná aura jako kolem našeho prvního prezidenta. Část veřejnosti brzy měla Havla za pokračovatele Masaryka, což Havel s jistou dávkou ješitnosti rád přijímal. Stylizaci do postavy Masaryka vyčítal Havlovi folkový zpěvák Karel Kryl. Kryl, který se vždy snažil pojmenovávat fenomény soudobého života a existence, k přirovnávání Havla k Masarykovi lakonicky poznamenal, že Masaryk je jenom jeden a Havel je taky jenom jeden. Upozorňoval takto nejen širší veřejnost, ale i Havla samotného.[141]

---

[137] Bacík, František: *Cesty k demokratizaci a humanizaci řízení škol.* Pedagogika 42, 1992, č. 2, s. 181-190.

[138] *Tamtéž*, s. 181-190, zde s. 183.

[139] Žantovský, Michael: *Havel*. Praha 2014, s. 50.

[140] *Tamtéž*, s. 345-367.

[141] Huvar, Michal: *Kryl.* Brumovice 2004. Srov. Kryl, Karel: *Rozhovory*. Praha 2006.

Během již několikrát zmiňovaného novoročního projevu z roku 1990 Havel cituje Masaryka, který napsal: *„Ježíš, nikoli César.“* Navazuje tím na Chelčického s Komenským. Havel doufal, že tato idea v „novém“ svobodném Československu opět ožila. Základ Masarykovy politiky viděl v mravnosti.[142] Po celou dobu své aktivní politické činnosti se snažil o podobné pojetí politiky.

7. března 1990 navštívil Václav Havel jižní Moravu a v Hodoníně pronesl projev k výročí narození Tomáše G. Masaryka. Z Havlovy řeči je patrná úcta, kterou k Masarykovi cítil. Odkazoval na známé dějinné okamžiky (boj o Rukopisy, Hilsnerova aféra), kdy dal Masaryk přednost pravdě, kterou zastával na základě svého svědomí, před veřejným míněním. Právě boj za pravdu propojoval Havla s Masarykem. Václav Havel považoval Masaryka za člověka, který vytvořil československý novodobý stát na základě pravdy a mravnosti.[143]

Na základě Masarykova odkazu vznikla „Havlova doktrína“ humanitární intervence.[144] Myslím, že ne náhodou se o ní zmínil opět na výročí narození T. G. Masaryka. V roce 1993 v Olomouci Havel zdůraznil sdílenou zodpovědnost lidstva postavit se proti zlu, ať už se děje kdekoli a kdykoli. Zároveň by svět neměl připustit usmiřování se zlem a nečinnost či lhostejnost vůči zlu.[145]

Pro Havla bylo typické (zároveň také pro celou dobu tzv. sametové revoluce), že vyzdvihoval zásluhy historických osobností. Nejednalo se pouze o česká či slovenská jména, při svých návštěvách v zahraničí často upozorňoval na význam tamních osobností. Např. při svém projevu v Kongresu USA připomněl odkaz Abrahama Lincolna atd.[146] Ze všech historických osobností, které kdy Havel během svých projevů zmínil, Tomáš Garrigue Masaryk ovšem váhou svého odkazu ostatní výrazně převyšoval. Přestože první československý porevoluční prezident řekl, že *bychom měli Masaryka méně zbožňovat, ale o to víc přemýšlet o skutečném smyslu jeho životního*

---

[142] Havel, Václav: *Projevy (…)*, s. 15-16.

[143] *Tamtéž*, s. 76-79.

[144] Srov. Sutor, Bernhard: *Politická etika.* Praha 1996, s. 314-322.

[145] Žantovský, Michael: *Havel*. Praha 2014, s. 451-465.

[146] Havel, Václav: *Projevy (…)*, s. 54.

odkazu,[147] domnívám se, že on sám ho zbožňoval, což ovšem neznamená, že o jeho odkazu nepřemýšlel.

4 Jak by se měl člověk chovat?

V předchozích kapitolách jsme vymezili základní principy tzv. sametové revoluce. Principy samy o sobě však nejsou žádnými konkrétními návody k jednání. Podle Sutora jsou spíše idejemi, které bychom měli respektovat a při našem jednání bychom je měli brát v potaz.[148] Étos tzv. sametové revoluce by přesto měl dát odpověď na otázku, jak by se měl člověk správně chovat. Můžeme vymezit tři okruhy nebo chcete-li tři rady člověku, kterými se zabývali tvůrci étosu:

1) *Nemstít se.* První bod souvisí se snahou vyrovnat se s minulostí. Z novin, z pódií, z řečnišť nabádali revolucionáři společnost, aby se nemstili předchozím představitelům moci. Neměli na mysli jen nenásilí, ale také aby se nestali z perzekuujících perzekuovaní. Kritici se domnívají, že v tomto bodě byla revoluce přehnaně sametová. Mnozí komunisté si udrželi svá místa, nezaplatili obrazně i doslova za své zločiny, využili výhod, kterých požívali v době před rokem 1989.
2) *Žít v pravdě.* Člověk by neměl lhát okolí, ale také ani sám sobě. Neměl by utíkat nadále do „vnitřních exilů“, měl by se vyjadřovat k veřejnému dění, zapojit se do obnovy státu. Každý by měl bojovat proti zlu za jakékoli situace.
3) *Žít mravně.* Ačkoli v žádném projevu Václava Havla ani v jiných textech to není přímo napsané, myslím si, že pro revolucionáře „žít mravně“ znamenal jakýsi návrat ke křesťanským mravním ideálům a univerzálnímu imperativu: „Chovej se tak, jak chceš, aby se ostatní chovali k tobě.“ Blíže „mravní chování“ není ve zkoumaných textech nijak specifikováno.

Na přelomu let 1989/1990 převažovala ve společnosti euforická nálada a mnozí měli nasazené růžové brýle. Možná i proto se v té době zdálo, že ideály revoluce vydrží

[147] *Tamtéž*, s. 76-79, zde s. 77.

[148] Sutor, Bernhard: *Politická etika.* Praha 1996, s. 35.

mnohem déle, než se pak doopravdy stalo. Brzy nad mravními hodnotami zvítězily hodnoty pragmatické.

Každý okruh má svá problematická místa. Nedostatečné tresty pro viníky vedou k závisti. Zvláště pokud se těmto „viníkům“ podaří uchytit v nové době. Člověk se může snažit bojovat proti zlu, ale nikde není definováno co „zlo“ je atd.

Zásadní otázkou, na kterou zbývá odpovědět, je, zda je možné žít podle étosu tzv. sametové revoluce. Jsem přesvědčený, že člověk může žít v „pravdě a lásce“ a bojovat proti „lži a nenávisti“.

4.1 Moralismus

V krátkém exkurzu do základů etiky jako vědy jsem se již zmínil o pozitivním a negativním pojetí morálky. „Moralizování“, „moralismus“ je vnímáno negativně.[149] Karl Jaspers píše, že Evropané jsou na jedné straně citliví k výčitkám, ale na druhé straně velmi snadno vyčítají druhým. Pokračuje: „*Nechceme si dát příliš ubližovat, ale rozhorlujeme se snadno, když morálně posuzujeme druhé. To je následek otravy moralismem.*“[150]

Moralizovali revolucionáři? Václav Havel ve svých projevech zdůrazňuje spoluzodpovědnost, tvrdí, že za morální stav společnosti mohou všichni, i když hlavním viníkem jsou komunisté.

Havlův problém spočívá zejména ve třetím bodě popsaném v předchozí kapitole. Havel se stal na začátku devadesátých let morální autoritou, vzorem pro druhé. Je však všeobecně známo, že v soukromém životě příliš morálně nežil, nevyhýbal se mileneckým aférkám, neodmítal sklenku s alkoholem, byl silným kuřákem.[151] Nabízí se otázka, zda takový člověk mohl mluvit o morálním konání, které vyžadoval od druhých. Myslím, že si svou pozici uvědomoval a věděl, že se stane snadným terčem kritiků. Přesto nepřestal společnost nabádat k dobrým mravům.

---

[149] Küng, Hans: *Světový étos (…)*, s. 16-17.

[150] Jaspers, Karl: *Otázka viny (…)*, zde s. 121.

[151] Srov. Žantovský, Michael: *Havel*. Praha 2014.

Samozřejmě se našli tací, kteří si moralizování neodpustili. Byli to ti, kteří vystupovali s názory, že se lidé žijící v normalizačním režimu měli aktivněji a dříve postavit na odpor komunistické moci, i za cenu možných obětí. Podobně vystupovali moralisti v otázce nacistického Německa. Jaspers uznává hlubokou pravdu těchto výčitek, ale kritizuje způsob jejího podání, které bylo urážlivé.[152] Domnívám se, že člověk by se v této otázce měl především vyrovnat sám se sebou.

V průběhu devadesátých let se terčem kritiky moralistů stala nová politická elita. Zde je třeba (z obou stran) rozlišovat konstruktivní kritiku a subjektivistický moralismus. Krátce po převratu patřil mezi první a nejhlasitější kritiky nové doby písničkář Karel Kryl. Ve společnosti stále převládala revoluční euforie, a tak mu jeho kritika byla zazlívána. Dnes je staven Kryl do pozice proroka, který nebyl vyslechnut.[153] Kryl není typickým příkladem moralisty, na které si o několik let později stěžuje např. Václav Klaus. Klaus ve svém článku odsuzuje moralisty a píše o nich pro něj typicky štiplavým tónem: „*Se svým oponentem mohu nesouhlasit, mohu ho kritizovat, mohu zpochybňovat jeho východiska, jeho argumenty i jeho motivy. Vždy ale musím vycházet z toho, že i ostatní lidé mají legitimní nárok na vlastní pohled na věci, které já případně vidím jinak. Moralisté se na svět takto banálně a takto pokorně nedívají.*“[154]

[152] Jaspers, Karl: *Otázka viny (…)*, s. 118-133.

[153] Viz Denčevová, Ivana – Stehlík, Michal: *Fenomén Karel Kryl.* Praha 2014.

[154] Klaus, Václav: *Až příliš oblíbené moralizování aneb sobectví nesobeckých* [online]. [cit. 2016-03-20]. Dostupné z: http://www.klaus.cz/clanky/2013.

Závěr

Hans Küng ve své knize *Světový étos pro politiku a hospodářství* píše, že revoluce ve východní Evropě z roku 1989, včetně té sametové v ČSSR, se při zpětném pohledu jeví jako revoluce, „*které by měly cosi dohonit*“, protože nepřinesly žádné nové pojetí či nové vize následného uspořádání světa.[155] Tvůrci étosu tzv. sametové revoluce v čele s Václavem Havlem opravdu nedodali novou vizi světu, přesto se tento étos stal důležitou součástí revolučního a porevolučního dění v Československu a měl vliv na formování společnosti. Listopadoví revolucionáři hledali základní mravní hodnoty a ideje v minulosti, nejčastěji se vraceli k době první republiky a k postavě prvního československého prezidenta Tomáše Garrigue Masaryka.

Na formování étosu tzv. sametové revoluce měla vliv předrevoluční doba. Souhlasím s Václavem Havlem, že normalizační éra naší historie byla totalitou. Mezi hodnoty nebo chcete-li principy listopadového étosu, můžeme zařadit Masarykovský humanismus, svobodu, pravdu, dodržování lidských práv, nenásilí a demokracii. Zároveň je třeba si uvědomit, že étos vznikal v euforickém prostředí, které panovalo jak za samotné revoluce, tak začátkem devadesátých let.

Morálním imperativem sametové revoluce se stala věta: „Žij v pravdě a v lásce.“ Václav Havel řekl: „*Násilí nesmí už nikdy zvítězit nad svobodou, lež nad pravdou a zlo nad lidským životem*.“[156] Optimismus a euforie jako důsledek listopadového převratu zapříčinili, že větší část společnosti věřila v naplnění ideálů revoluce.

Za hlavního tvůrce étosu tzv. sametové revoluce považuji Václava Havla. Ve svých projevech se snažil vyrovnat s dědictvím totalitarismu, přesně pojmenovat viníka (komunistickou moc, ale spoluvinu připisoval všem), nabádal veřejnost ke spoluodpovědnosti, snažil se „vrátit“ Československo do Evropy, vyjadřovat se k vnitropolitickým i zahraničněpolitickým problémům, k čemuž využíval sílu své osobnosti. V neposlední řadě, slovy Viléma Prečana, usiloval o to, *aby v každodenním shonu upadly do zapomnění ty principy, na nichž spočíval pokus*

[155] Küng, Hans: *Světový étos (…)*, s. 23.

[156] Havel, Václav: *Projevy (…)*, zde s. 80.

o život v pravdě v době před revolucí – apel na svědomí každého člověka a na jeho odpovědnost.[157]

Dnes již můžeme bilancovat. Principy tzv. sametové revoluce nejsou mrtvé, ale nelze tvrdit, že se jimi řídí většina obyvatel České republiky. Ze společnosti vyprchal (pravda, možná trochu naivní) optimismus a nyní naopak z domácího i celosvětového dění převládá pesimismus. Již v červenci 1997 použil Václav Havel pojem „blbá nálada“ ve spojitosti s neúspěchy v „nové“ době. Havel přičetl *část viny „postkomunistickému marasmu“, nevyhnutelným následkům rychlých změn, nezkušenosti a absenci pravidel a institucí, která byla společná všem postkomunistickým zemím.*[158]

Domnívám se, že jsme se stále nedokázali vyrovnat s komunistickou minulostí. K tomuto závěru mě vedou dva názory, které se často objevují v souvislosti s mnohými problémy dnešní společnosti; ve své radikální podobě jsou k nalezení v žumpě diskusních fór na internetu. První zní: „Za vše špatné dnes může dědictví komunismu.“ Proti tomu stojí opačný názor: „Za vše špatné dnes může porevoluční elita, za komunismu bylo lépe.“

Stále platí Havlova věta pronesena při přivítání papeže Jana Pavla II. na Hradě 21. dubna 1990: *Ano, budoucnost lidstva je dnes v civilizaci ducha, odpovědnosti a lásky.*[159]

---

[157] *Tamtéž*, s. 7-10, zde s. 9. Úvod Viléma Prečana.

[158] Žantovský, Michael: *Havel*. Praha 2014, s. 489-499, zde s. 493.

[159] Havel, Václav: *Projevy (…)*, s. 98-99.

Summary

The bachelor thesis *Ethos of The Velvet Revolution* deals with values, principles and ideas of the year 1989. It tries to describe ethos of The Velvet Revolution, assess the extent of how it got into the society and if it remained in it.

The author considers as the creators of the November ethos those who were performing on stage at the time of the Revolution. He analyzes primarily texts of the first post-revolution president Vaclav Havel. On the basis of critical analysis of texts he deals with the term "post-totality", the question of guilt and the influence of ethos of The Velvet Revolution on the school system.

Ethos of the so called Velvet Revolution is based on following principles and values: Masaryk humanism, freedom, truth, human rights observance, non-violence and democracy. The author adds that spreading of the ethos of the Revolution to the society was accompanied by euphoric mood. The revolutionaries were often looking back to the past where they were looking for ideals. They most often returned to big names of the Czech history - Tomas Garrigue Masaryk, Jan Amos Komensky, Jan Patocka etc. The creators of the ethos of The Velvet Revolution did not provide the world with any other new vision, though this ethos became an important part of the revolutionary and post-revolutionary events in Czechoslovakia and it influenced the formation of the society.

The basis for the formation of ethos was the normalization regime, which was called "post-totality" or "late totality" by Havel. The author of the bachelor thesis agrees with him and his statement that it really was a totalitarian regime.

As far as the question of guilt is concerned the author proceeds from the works of Karl Jaspers. The communist party is named as the main guilty party. The whole society has moral guilt, though. Together with this issue the problem of the too "velvety" November revolution is described.

The November ethos was reflected also in the education. The schools after 1989 started to run on the basis of humanist and democratic ideals. The school administration changed as well as the teaching itself.

The main motto of The Velvet Revolution was a sentence: "Truth and love will overcome lies and hatred," which can give us the hint of the revolutionary instructions

how to behave. A man should live in truth, not take revenge and live morally.

Seznam zkratek

ČKD – Českomoravská - Kolben - Daněk, strojírenský podnik

ČSSR – Československá socialistická republika

ČR – Česká republika

DI – Demokratická iniciativa

DAMU - Divadelní fakulta Akademie múzických umění

HOS – Hnutí za občanskou svobodu

KBSE – Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě (Helsinská konference)

KOR – Výbor společenské sebeobrany

KSČ – Komunistická strana Československa

KSČM – Komunistická strana Čech a Moravy

NMS – Nezávislé mírové sdružení – Iniciativa za demilitarizaci společnosti

NSDAP – Národně socialistická německá dělnická strana

OF – Občanské fórum

SSSR – Svaz sovětských socialistických republik

USA – Spojené státy americké

ÚV KSČ – Ústřední výbor Komunistické strany Československa

VONS – Výbor na obranu nespravedlivě stíhaných

VPN – Verejnosť proti násiliu (Veřejnost proti násilí)

ZO – Základní organizace

ZŠ – Základní škola

Seznam použité literatury a pramenů

Seznam pramenů

Periodika

Břeclavsko, ročníky 1-17 (1998-2014).

Moravský Jih, ročníky 5-28 (1991-2014). V roce 1993 vychází noviny jako ročník č. 1.

Nový život, ročníky 39-64 (1989-2014).

Rudé právo, ročníky 69-70 (1989).

Učitelské noviny, ročníky 93-94 (1990-1991).

Učiteľské noviny, ročník 40 (1990).

Filmy

Havel, Václav (režie): *Odcházení.* ČR 2011.

Seznam literatury

Bacík, František: *Cesty k demokratizaci a humanizaci řízení škol.* Pedagogika 42, 1992, č. 2, s. 181-190.

Bacík, František: *Nová společenská situace – nové možnosti a perspektivy našeho školství a pedagogiky.* Pedagogika 40, 1990, č. 4, s. 351-355.

Barša, Pavel: *Hodina impéria. Zdroje současné zahraniční politiky USA.* Brno 2003.

Bauer, Jiří: *Otázka komunismu.* Praha 2006.

Cach, Josef: *Poznámky k vývoji politiky a institucí v oblasti školství – léta nadějí, krizí a zklamání 1945-1990.* Pedagogika 41, 1991, č. 2, s. 135-144.

Daněk, Břetislav: *Odsun jako morální problém.* In: Rybář, Radovan – Valach, Milan (ed): *Totalitarismus ve 20. století. Československé zkušenosti.* Brno 2002, s. 75-84.

Denčevová, Ivana – Stehlík, Michal: *Fenomén Karel Kryl.* Praha 2014.

Dulíček, Lukáš – Hutla, Jan – Ruffer, Roman: *Dějiny Gymnázia J. K. Tyla v období totality očima pamětníků*. Hradec Králové 2008.

Dvořák, Jiří: *Písek v listopadu 1989, rozbor a analýza písemných pramenů a dobového tisku.* In: Valeš, Lukáš – Petráš, Jiří a kolektiv: Sametová revoluce v českých obcích, městech a regionech aneb 25 let poté. České Budějovice 2014, s. 23-34.

Dvořák, Jiří: *Společensko-politická situace a činnost stranických a státních orgánů na Písecku v období od března do prosince 1989.* Auspicia 11, 2014, č. 4, s. 28-53.

Gjuričová, Adéla – Kopeček, Michal (ed): *Kapitoly z dějin české demokracie po roce 1989.* Praha 2008.

Goňcová, Marta: *Krize demokracie ve 20. století v Evropě.* Brno 2010.

Hájková, Gabriela: *Role brněnských studentů a divadelníků v tzv. sametové revoluci 1989*. Bakalářská práce. FF MU Brno. Brno 2008.

Hála, Vlastimil: *Princip kolektivní viny jako filosofický problém.* In: Rybář, Radovan – Valach, Milan (ed): *Totalitarismus ve 20. století. Československé zkušenosti.* Brno 2002, s. 85-92.

Havel, Václav: *Moc bezmocných*. Praha 1990.

Havel, Václav: *Projevy: leden-červen 1990.* Praha 1990.

Hlavačka, Milan: *Byrokracie a byrokratizace.* In: Čechurová, Jana – Randák, Jan a kolektiv: *Základní problémy studia moderních a soudobých dějin.* Praha 2014, s. 461-471.

Husák, Petr: *Česká cesta ke svobodě. Revoluce či co?* Praha 1999.

Huvar, Michal: *Kryl.* Brumovice 2004.

Jaspers, Karl: *Otázka viny. Příspěvek k německé otázce.* Praha 2009.

Kabele, Jiří – Hájek, Martin: *Jak vládli? Průvodce hierarchiemi reálného socialismu.* Brno 2008.

Kalous, Josef: *Školská politika v České republice po roce 1989.* Pedagogika 43, 1993, č. 3, s. 235-239.

Kalous, Jaroslav: *Školství a Občanské fórum.* VV – nezávislá revue pro výchovu a vzdělání 1, 1990-1991, č. 1, s. 8-9.

Kitzberger, Jindřich: *Školy v revoluci a revoluce ve školách.* VV – nezávislá revue pro výchovu a vzdělání 1, 1990-1991, č. 1, s. 5-6.

Kotěšovec, František: *Písemné prameny k roku 1989 ve fondech SOKA Prachatice.* In: Valeš, Lukáš – Petráš, Jiří a kolektiv: *Sametová revoluce v českých obcích, městech a regionech aneb 25 let poté.* České Budějovice 2014, s. 96-107.

Kotěšovec, František: *Počátky Občanského fóra v Prachaticích.* Auspicia 11, 2014, č. 4, s. 54-68.

Krákora, Pavel a kolektiv: *Obnova demokracie v Československu po roce 1989.* Praha 2010.

Krejčí, Oskar: *Sametová revoluce*. Praha 2014.

Kryl, Karel – Čermák, Miloš: *Půlkacíř. Karel Kryl v rozhovoru s Milošem Čermákem.* Praha 2009.

Kryl, Karel: *Rozhovory*. Praha 2006.

Küng, Hans: *Světový étos pro politiku a hospodářství.* Praha 2000.

Lesňák, Slavomír: *Havlovské revolučné horizonty a ich problémové uplatnenie v praxi.* In: Rybář, Radovan – Novák, Svatopluk a kolektiv: *Čtvrtstoletí polistopadového vývoje.* Brno 2014., s. 85-98.

Mertlík, Pavel: *Sametová revoluce v Jaroměři*. In: Ročenka knihovny a muzea v Jaroměři 4 (1999). Jaroměř 2000, s. 26-34.

Měchýř, Jan: *Velký převrat či snad revoluce sametová?* Praha 1999.

Miller, David (ed.): *Blackwellova encyklopedie politického myšlení.* Brno 2003.

Možný, Ivo: *Proč tak snadno… Některé rodinné důvody sametové revoluce*. Praha 2009.

Nezhodová, Soňa: *Obnova společenských vztahů v 90. letech.* In: Jan, Libor – Nezhodová, Soňa a kolektiv: Hustopeče. Město uprostřed jihomoravských vinic. Hustopeče 2010, s. 613-672.

Nezhodová, Soňa: *Šedí 70. a 80. let.* In: Jan, Libor – Nezhodová, Soňa a kolektiv: Hustopeče. Město uprostřed jihomoravských vinic. Hustopeče 2010, s. 565-612.

Otáhal, Milan: *Studenti a komunistická moc v českých zemích 1968-1989*. Praha 2003.

Přibáň, Martin: *„Sametová revoluce“ 1989-1990 v Kloboukách*. In: Kordiovský, Emil (ed.): Klobouky u Brna. Město, dějiny, krajina a lidé (Knižnice sborníku Jižní Morava). Brno 1998, s. 143-145.

Preisová, Petra: *Otázka viny v díle Karla Jasperse a Hannah Arendtové.* Bakalářská práce. FF MU Brno. Brno 2007.

Remišová, Anna – Gažová, Viera: *Vybrané kapitoly z etiky a kulturologie*. Bratislava 1998.

Rybář, Radovan – Novák, Svatopluk a kolektiv: *Čtvrtstoletí polistopadového vývoje*. Brno 2014.

Singule, František: *Jak s reformou naší školy?* VV – nezávislá revue pro výchovu a vzdělání 1, 1990-1991, č. 1, s. 2-4.

Suk, Jiří: *Labyrintem revoluce. Aktéři, zápletky a křižovatky jedné politické krize (od listopadu 1989 do června 1990)*. Praha 2003.

Suk, Jiří: *„Listopad ´89" a věc revoluce. Jaká revoluce se v Československu na přelomu let 1989/1990 odehrála?* In: Pernes, Jiří (uspoř.): Po stopách nedávné historie. Sborník k 75. narozeninám doc. Karla Kaplana. Brno 2003, s. 343-351.

Sutor, Bernhard: *Politická etika.* Praha 1996.

Svět a sametová revoluce. Praha 1990.

Šerhák, Jiří: *Sametová revoluce na středních školách na Břeclavsku.* Magisterská diplomová práce. FF MU Brno. Brno 2015.

Škoda, Jáchym: *K výzkumu sametové revoluce v Náchodě.* In: Valeš, Lukáš – Petráš, Jiří a kolektiv: Sametová revoluce v českých obcích, městech a regionech aneb 25 let poté. České Budějovice 2014, s. 124-134.

Štverák, František: *Schematismus k dějinám komunistické strany Československa (1921-1992)*. Základní informace o ústředních orgánech a biografické údaje o vedoucích představitelích strany. Praha 2010.

Urbášek, Pavel: *Vysokoškolský vzdělávací systém v letech tzv. normalizace.* Olomouc 2008.

Valeš, Lukáš: *Periodizace sametové revoluce na místní úrovni.* Auspicia 11, 2014, č. 4, s. 11-27.

Valeš, Lukáš (ed.): *Rok 1989 v Plzni a západních Čechách*. Dobrá Voda 2003.

Valeš, Lukáš: *Význam výzkumu sametové revoluce na místní úrovni.* In: Valeš, Lukáš – Petráš, Jiří a kolektiv: Sametová revoluce v českých obcích, městech a regionech aneb 25 let poté. České Budějovice 2014, s. 10-22.

Valeš, Lukáš – Petráš, Jiří a kolektiv: *Sametová revoluce v českých obcích, městech a regionech aneb 25 let poté.* České Budějovice 2014.

Vančura, Jiří – Brod, Toman: *Proč jsme v listopadu vyšli do ulic*. Brno 1999.

Vaněk, Miroslav – Otáhal, Milan: *Sto studentských revolucí. Studenti v období pádu komunismu – životopisná vyprávění.* Praha 1999.

Veľké a malé dejiny Milana Šimečku: Zborník zo sympózia a spomienkového večera. Bratislava 1992.

Žantovský, Michael: *Havel*. Praha 2014.

Elektronické zdroje

Havel, Václav: *Příběh a totalita* [online]. [cit. 2016-02-29]. Dostupné z: http://www.vaclavhavel.cz/showtrans.php?cat=clanky&val=77_clanky.html&typ=HTML.

Klaus, Václav: *Až příliš oblíbené moralizování aneb sobectví nesobeckých* [online]. [cit. 2016-03-20]. Dostupné z: http://www.klaus.cz/clanky/2013.

Máchová, Michaela (ed.): *Esej Jana Patočky Čím je a čím není Charta 77* [online]. [cit. 2016-03-01]. Dostupné po registraci z: http://www.moderni-dejiny.cz/clanek/esej-jana-patocky-cim-je-a-cim-neni-charta-77/.

Petice Několik vět. Totalita.cz [online]. [cit. 2016-02-06]. Dostupné z: http://www.totalita.cz/txt/txt_nvett.php.

Pithart, Petr: *Plachý hrdina* [online]. [cit. 2016-02-29]. Dostupné z: http://www.pithart.cz/archiv_textu_detail.pp?id=79.

Průcha, Jan: *Proměny a vývoj školství v Československu 1948-1989*. In: Slovníková příručka k československým dějinám 1948-1989. Praha 2006, s. 8-11. [online]. [cit. 2015-09-20]. Dostupné z: http://www.usd.cas.cz/UserFiles/File/Publikace/Prirucka48_89.pdf.

Průcha, Jan: *Školská politika v Československu 1948-1989*. In: Slovníková příručka k československým dějinám 1948-1989. Praha 2006, s. 12-13. [online]. [cit. 2015-09-20]. Dostupné z: http://www.usd.cas.cz/UserFiles/File/Publikace/Prirucka48_89.pdf.

Předpis 198/1993 Sb. [online]. [cit. 2016-03-08]. Dostupné z: http://www.psp.cz/sqw/sbirka.sqw?cz=198&r=1993.

Valach, Milan: *17. listopad, policejní oslava a národ tupců* [online]. [cit. 2016-03-07]. Dostupné z: http://www.valach.info/listopad-policejni-oslava-a-narod-tupcu/.

Valach, Milan: *Kolektivní vina!* [online]. [cit. 2016-03-10]. Dostupné z: http://www.valach.info/kolektivni-vina/.

Valach, Milan: *Viníci a lokajové. Kolektivní vina sudetských Němců* [online]. [cit. 2016-03-10]. Dostupné z: http://www.valach.info/vinici-a-lokajove-kolektivni-vina-sudetskych-nemcu/.

Webové stránky

www.89.usd.cas.cz

www.ceskatelevize.cz/listopad/z-archivu-ivysilani

www.czso.cz

www.klaus.cz

www.pithart.cz

www.rozhlas.cz/znovu89

www.totalita.cz

www.vaclavhavel.cz

www.valach.info

www.vernyzustanu.cz